

ПОМИЛКА
ДОКТОРА

ВАРЕЦЬКОГО

МАРІЯ
СТРУТИНСЬКА
(В. МАРСЬКА)

Maria Strutynska
(W. Marska)

EL ERROR
DEL DOCTOR WARECKY

N o v e l a s

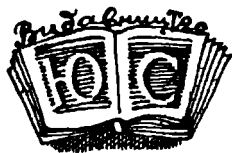
EDITORIAL JULIAN SEREDIAK

BUENOS AIRES — 1963

Марія Струтинська
(В. Марська)

П О М И Л К А ДОКТОРА ВАРЕЦЬКОГО

О п о в і д а н н я .

РЕЦЕНЗІЙНИЙ ПРИМІРНИК

5
ВИДАВНИЦТВО ЮЛІЯНА СЕРЕДЯКА

БУЕНОС-АЙРЕС — 1963.

Тираж 1.500 примірників.

Обкладинка роботи Бориса Крюкова

Queda hecho el depósito que previene la ley 11.723.

Copyright 1963 by the Publishers.

ВІЯДУК

Оксана лежала на лежанці, на балконі своєї кімнати, закутана в легкий барвистий халатик. Було ще рано, і в пансіоні, що стояв осторонь від курорту, панувала тиша. Вона здавалась ще глибшою після лоскоту, з яким тількищо пробіг перший ранішній поїзд, що завжди будив Оксану, коли виїздив з віядуку на супротилежний залізничний насип. Та сьогодні поїзд застав її вже давно пробуджену.

Тепер лежала й дивилася, як з гір розходилися тумани, як великими плахтами падали і щезали між лісовими дебрами. В хрустальному повітрі (можна впиватися ним, як вином!) виринали поволі темні і близькі, знайомі верхи. І Оксана відчула, що в неї в душі починає таксамо розпливатися все, що не є радістю життя, самого, простого, існування.

В пансіоні починається рух. Десь обіч чути плюскіт води — хтось умивається. Крізь відчинені двері кімнати добігає тупіт дрібних ніг по коридорі. Це синок лікаря, що його батько виховує у надмірній свободі, на горі тендітній та безпорадній матері.

Дитина... Безплідність її невдалого подруж-

жя була колись в Оксаниному житті проблемою, про яку згадує тепер мимоходом, не затримуючись над цією думкою довше. А проте, може саме тому вона завжди ще чекає чогось від життя, завжди за чимось шукає.

За стінкою відзивається тонкий, тремтливий голосок:

”Прийде пора, і гай зазеленіє“...

Оксана приплющує очі. Хотілося б ще відсунути початок нового дня, хотілося б упорядкувати в собі те, що — зблідле в денному світлі й напіврозвіяне з ранішніми мряками — ще не зникло цілком і муляє там десь на дні.

І вона примушує себе думати про це, щоб відібрати в нього останки влади над собою.

Тут, в тому самому пансіоні, за тонкими стінами, живе той молодий чоловік, що через нього вона пережила вчора таке душевне заломання. Здавалося б, смішна історія, а як багато це її коштувало. Сталося так, що вчора увечорі, на прогулянці лісом він ухопив її несподівано в обійми, підняв угору і ніс, розгнівану й розгублену, аж поки вона не викупилася цілунком. Ставши на ноги, вона віднайшла рішучість і тверду волю.

— Що це за така дика поведінка? — запитала його суворо. — Я вважала вас досі джентлменом, з яким можна піти удвох до лісу!

Дика поведінка? Ні, це тільки його гаряча кров, про яку вона знала від початку. І від почат-

ку, ще від того імпровізованого дансінгу, на якому вони познайомилися, вона знала його погляди на право до кохання. Тепер кохав її і тепер жадав її всю.

Невже не кохала його або, простіше, невже не прагнула його так само? Якщо ні, то чому його приманювала, чому підтримувала його бажання, його жагу, що розгорілася тепер до болю, до божевілля?

— Дурнику, — сказала йому тоді і, ставши навшпиньки, погладила його волосся. А коли він зрозумів це, як нове зближення і знову вхопив її в обійми, звільнилася силоміць і знову сказала: — Дурнику! Невже ви мусите мати в житті все, чого тільки забажаєте? Невже ви не відчуваєте, як це обіднє життя, як обкрадає його з усього, про що ми можемо неясно марити? Чи не волієте залишитися для мене такою неясною мрією? І вивести з гір, замість однієї більше "перемоги", передчуття чогось, що могло б, може, бути прекрасне? Ні, цього не буде. Про це я вас запевняю!

Стояли на пустій дорозі, вже напівзаснованій вечірніми сутінками, в які закутувався рідкий ліс. Все ж добачила ще його іронічну усмішку і жест не то знеохочення, не то зневаги, яким вказав їй поворотну дорогу. І поволі, мовчки пішов за нею.

Оцей мовчазний поворот вона відчула, як найбільшу зневагу і разом з цим (що було найболючіше) зневагу заслужену. Після того, що сталося,

не мав їй що більше казати. Не потребував її філософування, не потребував її вже взагалі. Мала для нього цінність, як засіб заспокоєння тілесного гону...

Одначе для неї (яке приниження!) не все ще було скінчене. Не могла протягом кількох хвилин викинути з пам'яті всіх пережитих разом моментів на прогулянках, на пляжу і вечором в їдальні, коли між ними засновувалася нитка неясного чулого зв'язку. Не могла розірвати цієї нитки без почування жалю, навіть болю. Пустка, яку нагло почувала в серці, робила ще дошкульнішими думки, що їх викликали його слова.

Так, вона знала раніш його погляди на "коханню" і все ж не розривала павутиння, що обмотувало її ось уже два тижні. Що їй казати! Сама допомогала його снувати. Ні, не вживала тисячі дрібних приман, які має до послуг жінка, коли хоче добути мужчину. Одначе — дозволяла добувати себе. Такою, якою була для всіх, не тільки для нього: гарна тією смуглявою вродою, що не кидається увічі, але вполонює надовго, стримана в жестах, тонко дотепна. Приймала, як самозрозуміле, що він чекав її в їдальні, щоб, з'ївши разом другий сніданок, разом піти на пляж. Правда, на пляжі поводила себе завжди стримано: не хотіла, щоб він учив її штудерних плавальних фігур, чи натирав кремом плечі, як це робили інші мужчини знайомим жінкам. Та воно впливало радше з її по-

чуття формальної коректності, ніж із будь-яких моральних причин...

Можна залишити набоці декілька цілунків у "манастирі", що є в пансіоні улюбленою забавою. Одначе, невже не відповідала замріяним поглядам на ледве помітний рух уст, яким він маркував цілунок, дивлячись на неї при партії пікета по вечері? Чи в нічній пітьмі, коли все товариство прощалося внизу, на веранді, не чула крізь тонкий светр його гарячого притуленого рамена? Маючи відразу до тривіальних жестів, відчувала цей дотик, як ніжні пестоші. І невже не відсувала тоді хвилини розстання, затримуючи товариство якоюнебудь влучною видумкою. дотепом?

Такі думки гнали Оксану вперед, на тій поворотній дорозі з лісу, яку вона, хоч йшли удвох, відбувала в повному духовому осамітненні. Ставало щораз темніш і вона часто спотикалася на камінню, поки вийшли на шлях, освічений високими карбідовими лямпами, що їх саме викручували вгору. Тут можна вже було зустрінути знайомих, і їм прийшлося хоч-не-хоч робити враження згідливої пари, зрівнявшись в ході. Мовчки дійшли до пансіону і без слова розсталися. Кивнувши йому на розстання головою, бачила, як він запалював сірник. З півтемряви виринуло бліде й перекивлене обличчя з цигаркою в устах.

В коридорі добіг до неї гамір з їдальні, де почалася вже вечеря. Пішла нагору до своєї кімна-

ти. Ледви найшла силу роздягнутися і впала у постіль. Звалив її сон, важкий і міцний, як це буває інколи після сильних переживань.

Оце вона пережила знову в думках, від початку до кінця, вчорашній вечір. Лежить з приплющеними очима і прислухається до себе: що залишилося в душі?

"Тоді згадай те літо, що минуло"... тонко співає за стіною голос.

Ні, не буде цього навіть згадувати. Забуде все, без решти. Банальна історія, яка залишила дрібку осаду на дні, нехить до себе самої. Не треба гратися з огнем!

Оксана розплющує очі і знову дивиться на гори. Останки мряки пропали в лісних проваллях, залитих сонцем. Гори вирізьблені тепер у прозорому повітрі чітко, рельєфно. Втягає глибоко в легені вогкі пахощі, що їх видихує уже нагріваний сонцем ліс.

Ще раз, ніби десь з другого берега, торкається вчорашніх думок. Як воно втратило силу у денному світлі, як розсипалося в порошок! Навіть ота нехить до себе не болить і не дошкулює. Гарно — жити.

Та саме в момент, коли вона хоче ще раз, поки вернеться в кімнату, обкинути поглядом прекрасний світ, що її оточує... саме в цей момент з-поміж залізних в'язань віядуку — там, високо проти неї

— виходить на залізничий насип струнка чоловіча постать. Оксана пізнає і надслухує серця; воно б'ється рівно, спокійно. Має його перед собою і дивиться на нього, не міняючи пози з руками під головою. Він вертається вже з ранньої прогулянки. Ще йде просто проти неї, одначе за хвилину мусіла б уже повернути голову, щоб слідкувати за ним. Та вона не збирається міняти свого вигідного положення і свого чуттєвого наставлення: десь з другого берега...

А все ж, чому це він усе ще проти неї? Тепер не йде вже, а стоїть. Стоїть і дивиться. Хоча між ними яка сотня кроків, проте є в цьому неповорушному стоянні щось прикре, щось з добровільного приниження. Оксана примикає на хвилинку очі, а коли відкриває їх знову — він ще стоїть там на одному місці. Тоді вона знову відчуває якийсь неспокій. Міняє недбайливо-розкинену позу, сідає в лежанці, стиснувши руками тонке поруччя. Тепер дивиться на нього напружено, насторожена й ворожа. Та він немов би чекав тільки того, щоб вона ворухнулася: йде ще крок в напрямі балкону і, приставши, схиляє голову, схиляє її так довго, аж, певно, його підборіддя впирається вже у груди. І так стоїть.

І знову в неї піднімається в душі цілий хаос почуттів: вчорашня образа, почуття вини, нехїть до себе і нехїть до нього — і знову якась несмі-

лива чулість до цієї буйної голови, що там проти неї все ще похилена...

**

Так воно почалося знову, хоча тепер усе було якесь інше.

Знову чекав на неї в їдальні, де мовчки цілував простягнену з ваганням руку. Знов ішов поруч неї на пляж, де розташовувався набоці сам і довго плив угору рікою, щоб, вернувшись, покласти-ся на сонці і тільки здалека слідкувати, поки вона закінчить пляжування. Став дивно тихий, майже покірливий. Не розмовляв уже в їдальні з учителькою, старшою панною, яку раніше доводили до гарячки його приємні слова. Не жартував з наївно закоханою в нього молоденькою Зонею, що тільки водила за ним великими, без виразу, синіми очима. Завжди, коли був у пансіоні (а часто йшов у гори з товаришами, які ніколи не зупинялися тут довше), завжди був десь недалеко неї, завжди однаково уважний на кожен її рух, слово, бажання.

Про той вечір не розмовляли зовсім. Було так, немов би тим вечором в лісі скінчилось щось, що стало тепер якесь дуже далеке, неймовірно чуже, що ніколи вже не може мати між ними місця.

А проте, розмовляли тепер багато. йдучи разом на прогулянки, чи за покупками до крамниць в курорті, віддаленому добрих два кілометри від пансіону. Йшли залізничим шляхом; тримаючись

за руки, перескакували з порога на поріг, щоб не ступати на гостре, свіжозвезене каміння. Потім, заки вийти на дорогу, скручували на стежку, що вела в ліс, і тут, ще перед лісом, сідали на поруччі містка, під яким протікав тонкий гірський потік. Інколи, коли вона втомлювалася, він ставав близько поруч, щоб вона могла вигідно спертися об його плече. Не було тепер у цьому нічого такого (не було його принаймні для неї), що хвилювало б. Воно було тільки добре. Не мала на це іншого слова. Добре, безмежно добре було їй тепер з ним.

Про що говорили? Про все, що приходить в голову, коли вранці виходимо з хати назустріч прекрасному світові, необтяжені дрібними життєвими турботами, коли повітря саме таке п'янке й легке, коли оточують нас саме такі рідні чудові гори, так парує пахощами ліс, і коли відчуваємо біля себе когось, хто, як ми, молодий і закоханий.

Тепер він міг би повторяти досхоchu цинічні погляди на життя й кохання — вона знає, що він звичайно, по-молодечому закоханий. Та він не повторяв уже своїх давніх поглядів. Дивився і мовчав.

**
*

На одній із таких прогулянок удвох Оксана зробила несподіване відкриття, що сколихнуло до дна їх повими, спокійними взаєминами.

Верталися в пансіон надвечір, дорогою, що

бігла високо й круто понад залізничим шляхом. З-поза кожного закрута отвиралася нова гірська панорама, дивно тиха й сувора в цю надвечірню годину, коли на небі не зосталося ні одного відблиску з недавньої світляної вакханалії. Йшли мовчки, задумані, час-до-часу зустрічаючи перехожих, що верталися в курорт: засмалені сонцем варшав'янки у постолах, з крайками довкола хлоп'ячих станів; гамірлива група студентів із жидівської колонії, парами, злученими з афектованою чулістю; старий гуцул у розстібнутій на грудях сорочці, з люлькою в зубах; втомлені прогульковці; прибрані, як на свято, гуцульські дівчата.

Несподівано, коли дорога лежала вже перед ними жовта й проста аж до самого пансіону, що стояв там під своїм веселим червоним череп'яним дахом — несподівано вийшов із бічної стежки, ніби виріс з-під землі тип, якого зустрічали вже сьогодні двічі — там, на корсо. Йшов, немов підкрадаючись, одягнений у якесь брудно-сіре вбрання, з насуненим на чоло чорним капелюхом, що робив тут, на дозвіллі, таке чудернацьке враження. Двоє очей, як сверлики, пронизали Оксану наскрізь і вп'ялилися в її товариша. Оксана глипнула на нього збоку й побачила якесь чуже, напружене обличчя. І тоді спостерегла у нього дивний рух, якийсь недбало-зневажливий, яким він, піднявши полу маринарки, вклав руку у кишеню штанів. Цей рух так вразив її, так не підходив до його зви-

чайної, коректної поведінки, що мимохіть приглядалася до нього з-під ока й далі. Все ще не виймав руки з кишені, коли тип минув їх і коли зникнув уже за закрутом дороги. Йшов поруч неї з висуненою вперед головою, ніби ловив якусь думку, що з'явилася перед ним нагло, як привид. Потім, його обличчя стало поволі відпружуватися, він махнув головою, ніби щось відганяючи, і звернув до неї якесь сумовито всміхнене лице. Потім рвучким рухом витягнув руку з кишені і ніжно всунув її під руку Оксани, очима прохаючи якоїсь ласки.

Тоді Оксану пронизала, як електричний струм, ця думка. Раптом пригадала собі його таємні розмови з молодими людьми, що заходили в пансіон пізно увечорі, щоб умовитися з ним на екскурсію в гори, з якої він вертався втомлений, нервовий. Нагадала темні місця в його оповіданні про себе, її запити, які збував відвертанням уваги в інший бік, мовчанкою або несподіваною нехиттю. Зрозуміла. І зупиняючись серед шляху, сказала, дивлячись йому просто у вічі:

— У вас в кишені револьвер, правда?

— Ні, — відповів непевним голосом. — Чому?!..

Та вона дивилася на нього довго, вимовно.

— З якої речі?.. У яким зв'язку?.. — питався здивовано, заскочено.

— Тихо, я нічого не хочу більше питати те-

бе, — сказала м'яко, уперше звертаючись до нього в такій формі. — Я не хочу ніколи більше тебе розпитувати. Тільки це одне: у тебе в кишені револьвер? Вимагаю лише стільки твого довір'я.

Стояв, поблідлий від хвилювання.

— Там, дома, — сказав ледве чутно.

І потім у півтемряві коридора перед її кімнатою вона простягнула руку й чекала. Чекала довго, вперто. Він стояв, важко дихаючи і раптом вона почула у своїй жмені малий, холодний предмет, який він прикрив своєю долонею, другою підтримуючи її руку. Це була немовби якась дивна присяга, якийсь мовчазний обіт, якесть з'єднання у спільній тайні, про яку ніколи не можна вже більше сказати слова. Осліплена наглим блиском свідомости, що це молоде, чарівне життя згине колись у цілопальній жертві, висунула руку з цього холодного стиску й обома руками притягла до себе його голову. Найшла устами його уста — гарячі, спрагнені.

Знизу добігли голоси.

— За хвилину зйду до їдальні, — сказала, залишаючи його перед дверима своєї кімнати, які відчинила півпритомна, очманіла від цілунку, що його відчувала в кожній клітині раптом охлялого тіла. І довго стояла, спершись усією вагою на зачинені за собою двері. Чула, що він усе ще стоїть там, за дверима. Потім почула його важку ходу — кілька кроків до виходу на сходи і вниз сходами.

Було в цьому рівномірному, повільно-стихаючому ритмі щось нез'ясовано-фатальне, щось, що тягло її униз, за ним. І вона подалася до стола, автоматично відшукала в сутінках сірники, так само півсвідомо засвітила настільну лампу і стала вдягатись до вечері.

Коли вона увійшла до рясноосвітленої їдальні, товариство було вже у комплекті. Гучномовець заглушував одностайний гамір зібраних при кількох столиках і одному більшому столі гостей. Кілька принагідних прогульковців розташовували під стіною наплечники. Та це не були його знайомі. Він сидів уже при її столику під старомодним дзеркалом поруч старшої подружньої пари і дивака професора.

Все було як завжди. Як завжди він присував їй печиво і сіль, співчував наріканням старшої пані на харч у пансіоні, уважливо слухав мови професора. А проте, все було інше. Вона чула ще на долоні холодний дотик револьверу, а на устах цілунок, що сплвся з цим знаряддям смерти в якесь солодко-жахливе ціле. Не дивилася на нього, розглядала розгублено їдальню, відчуваючи до солодкого болю його погляди, що спинялися на ній час-до-часу — довго, допитливо. І знала, знала з якоюсь фатальною певністю, що сьогодні станеться щось вирішне, невідкличне.

Після вечері товариство стало збиратися на виставу мандрівного театру, що гостював на ку-

рорті. Шаруділи стільцями, вибігали до кімнат і верталися з нагортками. Старша вчителька підійшла від великого стола до їхнього столика.

— Невже пані Оксана справді не піде з нами на "Циганку Азу", як заявила пополудні на лежку? — питалася, звернувши на нього погляд блискучих очей, під якими пашіли гарячкові плями.

Він підвівся з місця й розвів руками: не його, мовляв, сила.

— А ви? — питалася вже просто панна Стефа.

— Ні, я мабуть піду вранці на верхи, тому хочу скоро лягти, — сказав холодно. І панна Стефа ображена відійшла до решти товариства, що було вже у дверях.

В їдальні зісталось лиш декілька осіб. Професор і бородатий понурий пан, що сидів завжди самотній при маленькому столику біля вікна, сіли до партії шахів. Господиня пансіону, товста і важка пані, втомлена цілоденним вештанням, засіла з другого боку у фотелі до пасіянса. Прогульковці побули ще хвилину й подалися на горище спати. Покоївка погасила непотрібні лампи на стінах, і велику їдальню залягли по кутках присмерки.

Оксана сиділа, перелистковуючи газети, з яких не розуміла ні одного слова. Все наново перегортала їх, читаючи ту саму статтю, що з неї до свідомости не доходило нічого. Зненацька вдарив її заголовок: "Політичні процеси в осінній каден-

ції". Підвела погляд — і зустріла його очі. І, дивлячись у ці кохані очі, вона промовила:

— Я візьму шаль і ми вийдемо.

На дворі стояла ніч, ясна і тиха. По небі, вкритому пухкими хмаринками, плив повний місяць, лагідно освічуючи все навколо, немов крізь синяво-молошну умбру. Темніли масиви гір. Пішли горами, стежкою, що вела до кладки на Пруті. Йшли по вузьких дошках, з поруччям обабіч, щільно притулені одне до одного. Праворуч угорі знімався великими луками віядук. Внизу пінилася й шуміла ріка.

Потім спиналися доріжкою на горб, по тому боці ріки. Він розхилював кущі ліщини, що росла тут дедалі густіше, спиняючи ходу. Так вийшли на верх малої високорівні, між двома залісненими гірськими узбіччями; її перерізував залізничий шлях, що вибігав тут із другого кінця віядуку. На скелі, що виростала з землі широким хребтом, він розстелив її пухкий шаль, взяв її легенько в обійми й посадив. Потім сів низько біля неї, поклавши голову на її коліна.

Тремтячою рукою гладила її; а в думці у неї мигали, наче блискавки, ті небезпеки, які чигали на цю дорогу голову на таємному і страшному шляху, що ним пішло його життя. І з безконечною ніжністю, крізь яку, як далекий гірський потік, пробивався шум її крові — притягла його до себе.

Це була буря цілунків, п'янкх і божевільних, обіймів, у яких вона ледве могла дихати. "Кохаю тебе! Кохаю тебе!" — повторяв знов і знов. Та все таки вона звільнилася від нього в якомусь моменті. Схопилася з місця і, взявши його за руку, як це роблять з дітьми, повела його назад, віядуком.

Він лежав перед ними довгий і рівний, а його стрільчаті в'язання збігалися при кінці в одну темну масу. За ним унизу видко було далекі світла залізничої станції й курорту. Там далеко був Народний Дім, в якому йшла вистава, там були модні ресторани з глітними дансингами. Тут усе довкола стояло безмежно тихе, немов заворожене. Тільки хвилинами добігав з глибини під віядуком шум ріки, голос відвічної стихії.

Нагло, коли були вже в половині віядуку, зірвався вітер. По небі пливли тепер хмари, стало темніше. Він затурбувався:

— Де твій шаль? Ми забули його там! Підожди тут, я вернуся і принесу його.

Зосталася сама. Підійшла до бар'єра і дивилася в далеку глибінь. Як легко можна знайти тут смерть! Один-єдиний рух... Вода шуміла тепер голосніш, таємно, притягаюче. Та одночасно вона відчула, що тисяча міцних ниток зв'язує її тепер з життям, що вона кохає в цю хвилину кожним стиском серця, кожною краплею крови.

Відступилася назад. І раптом у момент, коли повернулася знову в напрямі світел, побачила пе-

ред собою у віддалі кільканадцяти кроків темну постать. На голові в неї було чудернацьке накриття.

Зупинилася, вжахнута, а потім оглянулась назад. Її приятеля ще не було видно. Тоді почала бігти йому назустріч. Побачила його. Йшов з ясным шалем у руках.

— Там, за мною, йде той... знаєш? Ми зустрічали його на дорозі...

— Йди за віядук і чекай на мене! — кинув їй на руки шаль і відсунув її так рішуче, що вона аж захиталася від несподіванки. А потім, м'яко: — Йди, йди, кохана, і чекай. Я тебе прошу!

Послухала цього "прошу". Не могла не послухати. Бігла, щоб скорше допасти до кінця віядуку, а тоді повернулася й дивилася.

Мусіла напружити зір. Там стояли проти себе дві темні постаті. Одна дещо праворуч, ближче бар'єру, і друга далі, з темною плямою капелюха. Стояли спочатку непорушно. Не було чути сюди, чи говорили щонебудь. Раптом кинулися один на одного. Бачила, як склубилися в одну темну масу, що хиталася то вправо то вліво, вперед і назад, прихилилася аж до землі й знову піднімалась. Тоді почувся протяжний свист і там, далеко за ними, на протилежному кінці віядуку з'явилися два червоні світла.

"Потяг!" — різнуло Оксанину свідомість. "Потяг по їхньому боці!"

Вона хотіла кричати, бігти — і стояла, не роблячи нічого й нічого вже не бачачи. Інстинктивно встигла ще тільки відкинутися вбік від рейок, по яких провалився поїзд так близько, що подув вітру злопотів її шовковою сукнею.

Тоді вона зсунулася навколішки і поволі, всім тілом звернулася туди...

Зразу не бачила нічого. Перед очима бігали червоні плями. Потім плями зникли і все виступило надміру виразне. Вона побачила, як від бар'єра відірвалася темна струнка постать. Хвилину він стояв, потім наблизився до рейок і похилився над ними. Довго зоставався так схилений. Потім підвівся, обвантажений великим чорним тягарем. Волік його за собою по рейках у бік бар'єра. Хвилину цей багаж лежав на бар'єрі, перекинений половиною ваги понад прірву. Потім темна постать заслонила його собою на мить, щось велике й чорне майнуло в повітрі, і зараз же внизу схлинула вода. Тепер він підступив до бар'єра і знову стояв хвилину тихо. Потім наново схилився над рейками. На коротеньку мить блиснула електрична ліхтарка. Ще і ще схилявся, ніби шукав чогось чи затирав сліди. Підходив до бар'єра і знову вертався на рейки. Врешті випростався, стояв хвилину непорушно, а потім поволі став іти в її бік.

Все це вона бачила, сидячи на рейках і тиснувши руками груди, в яких товклося серце, що підходило аж під горло. Тепер підвелася, хоч ноги

вгиналися під нею, і відійшла набік у кущі; він не мав знати, що вона бачила. Стояла вся тремтячи, й чекала на нього.

Та поки він підійшов зовсім близько, вона відчула, що не може глянути йому в вічі. Покірливо схилила голову, поволі повернулася й пішла униз стежкою. Йшов за нею мовчки. Тепер вона сама відхиляла віття ліщини, довго затримуючи його в руках, ніби шукаючи в ньому опори, чи бажаючи охоронити від ударів його, там ззаду.

Потім, коли стежка стала ширшати, вони зрівнялися ходою. Йшли нарізно, мовчки. Вона відчула з тривогою в серці, що не може наблизитися до нього, мовчазного, з похиленою вниз головою, що не може торкнутися його, промовити слово. Щось велике й жахливе стало між ними.

Мовчки, чергою, проходили кладку, під якою завжди однаково шуміла ріка, несучи широкі хвилі туди, під віядук...

Мовчки відшукали стежку на городах, серед низького кукурудзиння, залитого мертвецьким сяйвом місяця, що плив тепер по безхмарному небі.

Перед входом до пансіону вона зупинилася.

— Завтра вранці ти певно виїдеш? — тихо запитала.

— Завтра вранці я піду верхами до моїх батьків. — відповів глухо, як відгомін.

Поки простягти йому руку, вона на коротке

сеньку мить завагалася. Відчув це і не затримав цієї руки, ні не підніс її до уст.

Хвилину вона стояла, шукаючи слова, а тоді поволі повернулася і, відчинивши важкі двері, увійшла в будинок.

Львів, 1935

МІСЬКА ДІВЧИНА

Баба Гадж'алиха хрестилася перед церковцею Святого Духа і всоте повторяла свою молитву:

"Допоможи мені, Господоньку, врятувати мого Івана від того міста та й тої міської дівчини".

Проходила під високими деревами, золоті скручені листки падали їй під ноги, а вона дивилася на білу будівлю в глибині саду за високою залізною огорожею і думала: ото, які хати пани поставили, аби приманювати господарських синів, щоб кидали землю та й ішли сюди, на поневіряння. Магазином його зробили, скрині панам двигає, аби лиш крутитися тут у місті, коло тої міської спідниці, а земля хай там пропадає — що йому до того! "Андрушко" — каже — "хай вам господарить".

Це тепер туди, управо, отут тая Зіморовичева вулиця та й той його Союз, вона вже була тут раз, як він уперше пішов і пропав, люди її направили. Ой, Божейку Ти мій, та ж то Іван на онтому возі тягне вгору скринище, якийсь хлопчак буцім піддає йому знизу, хоч де воно годно.

— Іване! — кличе баба Гадж'алиха, — я прийшла подивитися на тебе та й на твої гаразди.

Іван спустив скриню, аж ляскіт пішов вули-

цею, витирає спітніле чоло рукавом синьої сорочки і дивиться згори на бабу, остовпілий.

— Йой, бабо, чого ви знов прийшли морочити мені голову? Я вам казав, що шкода вашого рота та й ваших старих ніг, оббивати їх об каміння.

Баба дивиться на свої босі, пооббивані пальці і сльози скапують по її лиці.

— Не так ти до мене говорив, Іваночку, не так, як я тебе, сироту, ховала, ночі не досипляла. Аж поки та дівка не відвернула тебе від мене та й від села.

— Дівка? — перепитав Іван і роз'яснів. — А знаєте, бабо, що? Я тепер не маю часу бесідувати з вами, але дівчина має, вона тепер в хаті. Ану йдіть до неї — те недалечко, я вам скажу, як іти.

— Ой, Боже ж Ти мій, та ж він уже й до дівки признаєся, геть-чисто сором в тому місті втратив!

— Я знаю, бабо, про яку дівчину ви кажете, бо мене хлопці з нею здибали. А ви-но йдіть та й подивіться на неї, чи то така, щоб мене з розуму зводити. Ану, підіть!

Баба не знає, чи він так таки посилає її до тієї дівки, чи так може погрожує — ану лиш попробуйте! Але Іван щось пише вже на шматочку паперу й дає папір бабі.

— Ото, бабо, показуйте людям, як зіб'єтеся з дороги. А йдіть в оту-он вуличку і звертайте вправо. А як вийдете на великий пляц, де буде

церква на горбочку, то йдїть попри тоту церкву вуличкою вгору. Тут-о, маєте написану вулицю і нумер. 16. А як знайдете той будинок, то побачите такий білий гудзичок на воротах. Потиснїть його, там подзвонить, і вона вийде по вас.

"Сторожка, панське сміття замітає" — згїржливо думає баба, а вголос проказує:

— Та хїба піду подивитися на ту мецію, що мені внука вчарувала — най уже знаю свою біду до кінця. Та й може Бог забере мене скорше зо світа, як її побачу, може моє серце розірвесе на шматочки, як уже роздерлося надвоє.

— Ідїть, йдїть, та й я там прийду, — сполудня.

І Іван, не чекаючи вже відповіді до решти сторопілої баби, тягне за поводи і рушає з возом.

Стоїть баба Гадж`алиха, стоїть, а потім дивиться на папірець, перекладає з руки в руку вузлик, де черевики й шматок хліба — і йде поволі по вулиці. Йде баба повз великі брудні будинки, минає коротку вуличку, звертає управо, а там і стає, безпорадна. Вулички збігаються і розбігаються, і ніде не видно великого пляцу.

Люди минають її одинцем, парами, всі кудись за чимось квапляться, шваргочуть і цвенькають, по жидівськи по-польськи, часом заговорять хрещеною мовою. Якись двоє молодих, побравшись за-по під руки, надходять сміючись. Дівчина глянула на бабу і чогось посмутніла, пристала й питає:

— А чого ви, бабусю, стоїте отут? Когось шу-

каєте, чи не знаєте дороги? — так гарно по-нашому питається дівчина, а хлопець і собі стоїть і ласкаво дивиться на бабу.

— Ой, дітоньки, — лепече баба, — не знаю я дороги та й краще мені було її не знати, але треба, дітоньки, треба, бо я маю унука з неволі визволити. Аво, папірець тут у мене. Може годністе прочитати та й справити мене?

Молоді похилили голови над папірцем, хлопець прочитує вголос:

«Мохнацького 16,
Зося Мартинець».

Він сміється до баби:

— То якась солодка неволя, що вашого внука там держить. А може б вам краще дати їм спокій, хай молоді кохаються, як уже почали?

Він бере дівчину за руку і бабі здається, що вони стоять, наче хочуть загородити їй дорогу. Вона нічого не каже, лиш дивиться гнівно, а тоді обходить їх та й іде далі.

— Чекайте, бабусю, — кличуть їй услід, — ми вам покажемо, ми... — та баба вже побачила під парканом старшу жінку з дитиною, жінка дивиться на бабу й питає:

— А що, господине, ви чогось хотіли?

— Оте, пані, годністе прочитати, та й сказати мені, як його йти?

— Годнам, жіночко, годнам. --- всміхається

пані, і — прочитавши — докидує: — То й я туди йду, підемо разом. Туди-о, видите?

Пані стукає своїми добрими черевиками, мале стукотить своїми дрібними, а бабині ноги тихо ступають поруч; баба стережеться сказати слово, ні, вона не буде вже більше говорити тим міським людям про свою біду, хай вони говорять і по нашому, і вміють прочитати, що її Іван написав. Пани з міста не стануть помагати їй привертати Івана до села. Всі вони одним миром мазані, всі хочуть з нього наймита зробити, фірмана й попихача.

Вулиця перед ними кручена і щораз вужча, до неї збігають з гори інші, а потім вони раптом виходять на майдан, де на горбочку стирчить серед пожовклих каштанів стрункий, невеликий костьол.

— Отуди вгору нам дорога. — перебиває мовчанку пані й показує на вулицю, всю залиту сонцем, що пнеться вгору.

Вони минають поверхові будинки, менші й більші, а перед одним з них з широкою брамою пані на мить спиняється і якимось урочисто говорить:

— То наша школа для дівчат, українська, видите таблицю?

Над ворітьми синя, жовтим пописана таблиця, але бабі Гаджалісі не до того, вона вся зібрана в собі, напружена, наче має скочити в огонь, або у прірву.

— Це вже тут, — каже пані, коли вони перейшли ще трохи далі. — Будете знати, за ким питати?

— Ой, буду, буду, — вже не втерплює баба, — за своїм ворогом, панцю, що мені дитину вкрав та й тримає.

Пані дивиться на бабу здивована, кліпає очима, щось, буцім хоче сказати, а тоді здвигає плечем:

— Бувайте здорові, жінко, хай вам Бог помагає.

Вона відходить, тягнучи за собою дитину, що перелякано озирається на бабу.

Баба Гадж'алиха розглядає браму, бачить біленький гудзичок і трохи чогось чекає. А потім порушує його своїм порепаним пальцем.

Не чути нічого щоб дзвонило, але баба знає ті міські штуки і терпляче чекає. За декілька хвилин брама відкривається і перед бабою стає дівчатко. Біляве, синьооке. Якесь таке вимите й чистеньке. Білий фартушечок на синенькій спідничці аж блистить від білоти.

Баба дивиться, дивиться і язика в роті забула. Та де ж то може бути та дівка, що забрала в неї Івана!

— Ви до кого? — питає дівчина і пильно дивиться бабі у вічі.

— До такої дівки, що мені внука збаламутила, знаєш її? До Зоськи ще й Мартинець.

Дівча випросталося, аж якесь велике стало і дивиться на бабу своїми іскристими очима, все розчервоніле. А тоді каже:

— Я не знаю ні вас, ні вашого внука. А як ви про Івана з Волцнева говорите, що в мене книжки позичає, то можете йому сказати, аби більше не приходив.

І вона повертається до баби плечима — йти назад у будинок.

— Книжки позичає! — кричить їй баба навздогін. — Диви, який вчений зробився! А по Лугових Городах, то ви з ним не волочитесь, ні, наші хлопці вас там не перестрівали!

Дівчина повернулася лицем до баби, вона говорить якось уже без злости, буцім раптом стомилася:

— Я луговичка і там різних хлопців стрічаю, його теж там пізнала. Але ви йому скажіть. . .

Вона не договорює, її голос вривається, наче вона хоче заплакати, але вона тільки відвертає голову і йде. Та перш ніж замкнути за собою браму, вона ще раз повертається до баби, очі в неї повні сліз — і питає здушеним голосом:

— Ви — як сюди дібралися? Хто вам сказав? . .

— Та хто ж би, — каже баба Гадж'Алиха, ні в сих, ні втих, — таже він, Іван. От і карточку мені написав.

Дівчина бере папірець, дивиться то на нього, то на бабу. Раптом її лице роз'яснюється, наче

сонце виглянуло з-за хмар. І вона каже:

— Я вже знаю, що то й до чого. Ходіть, я вам маю щось сказати.

Баба Гадж'алиха геть чисто стуманіла, того всього забагато для її повільного селянського мислення. Але треба йти, коли кличе, треба ту дівку розкусити і зробити справу. Вже сам Пан-Біг, видко, хоче бабі допомогти.

Вони підіймаються по сходах, простують вузьким довгим проходом у глибінь будинку, спускаються вузькими сходами вниз. У світлі мерклої лямпочки під стелею дівчина відкриває якісь двері й каже бабі:

— Отут, ідіть до середини.

Хата велика і ясна — не так від тих віконечок аж десь під стелею, як від білих стін і білої чистенько вишурованої підлоги, від святих образів по стінах, від портретів Шевченка і Франка під рушниками, таких самих, як ті, що їх Іван повісив у них у хаті. В куточку біла завіска, в іншому — біле ліжко, під вікном шлябан укритий веселою веріткою. Довгим рядочком книжки на полках.

Стоїть баба на порозі і дивиться, і так їй здається, наче вона добилася з далекої дороги додому, що лиш у сні міг приснитися — такий затишний, такий милий. Стоїть баба і не знає, як їй бути. Але дівчина проскочила повз неї в хату, відсунула стілець коло стола посередині:

— Отут сідайте, у вас певно й ноги вже зболіли. Я вам зварю кави. Нап'єтеся, а тоді будемо говорити.

Баба Гадж'алиха любить пити каву, хоч ніколи в житті й не варила її. Ще з того часу не пила її, як молоко до міста носила і міські пані частували її часом. Вона кладе клунок біля стільця, розстібає кацабайку, сідає.

Дівчина відсунула завіску, пораяється з горщиком, засвічує газ на малій, прикрученій до стіни, кухонці. Баба Гадж'алиха сидить і не спішить із мовою. Що їй казати, як вона нічого вже не знає. Буцім воно то так. Зоська, хлопці казали, і Мартинець пишеться. Що ходить з ним по городах, сама призналася. Але як то їй легко було сказати, щоб він більше не приходив, і чого вона аж заплакала з образи, чого вона така гонорна, як найперша господарська дитина? Не такі ті дівки, що хлопців з розуму зводять і не в таких хатах зо святими образами вони сидять.

Дівчина кладе на стіл, на біленьку скатертину, велику булку, цукор у якійсь повироблюваній скринці, молоко у збаночку, навіть масло. Так бабу частувати збирається. Е, то щось таки так, думає баба, то вона таки впадає за моїм Іваном, а кумедію таку стругнула, бо землі від мене хоче. Гадає розум мені тою кавою затуманити, та й я сама їй Івана та й землю подарую, на, маєш. Аби-

сте разом змарнували, попродали та й проїли в місті, по моїй смерті.

Дівчина не каже ні слова, крутиться по хаті, то тут, то там, ще якусь квітку на підвіконні піділле, ще до пташки у кліточці між вікнами заговорить.

Кава, що кипить на кухонці, тиша й тепло знову роблять бабу ласкавішою.

Може дівчина й не з поганих, а от — голову згубила. Є таки за ким, нема що казати — всі дівки в селі на шию вішалися. А йому що — молоде, дурне, міської дівчини забагаєся. Аво, яка чистенька, вимита — в господарці спідниці не задрипала, рук не порепала. А що в неї і стільки землі нема, що ногою ступити — де йому тепер про те гадка! Зайшло на нього, та й годі. Воно якесь таки таке миле, файне з себе — нема що казати.

Зося ставить на стіл горнятко кави, щедро підсипує цукру, підбілює молоком. Баба мішає каву, видзвонюючи ложечкою і гадає:

"Легко тим людям в місті жити, ой, легко, не так, як у селі, з ранку до вечора в тяжкій роботі. Хто зна, думає далі баба, чи не те легке міське життя гірший їй ворог, як ота дівчина?"

Зося сіла проти баби, підсуває булку, масло, подає ножа. Приговорює і припрошує. П'є і їсть баба Гадж'а́лиха і вже й не годна гадати своїх лихих думок, вже насилу їх до себе назад тягне:

гляди, бабо, не продай унука та й землі за каву з цукром і за хліб з маслом, стережись!

— А тепер я вам щось скажу, — говорить дівчина й вигідніше моститься у кріселку. — Я знаю, чого вас ваш Іван прислав сюди до мене.

Баба спустила горнятко, аж дзенькнуло об стіл; дивиться на дівчину і чекає.

Але дівчина не зразу говорить, крутить на столі кришечку, щось думає, а потім починає:

— Ви знаєте, що ваш син на шофера вчиться? На такого, що автомобілі возить — докидає на бабин здивований погляд.

— Ахтомобілі! Гній треба йому возити, аби земля не пропадала. Тими ахтомобілями то він і землю й мене на той світ поперевозить, то я тобі скажу.

— Та ж у вас не лише один Іван? Є ще другий унук у вас, молодший?

— Є. — хмурить чоло баба, — чому нема, є. Андрух. Буде роботи і йому. Але Іван — і в голосі бабинім і любов, і подив, і туга — Іван кращий господар. Та й він мій перший унук. І землю, що по моїй голові буде, я йому призначила.

— Ото, бачите, він це знає — і він цього не хоче. Не хоче тієї землі, бо її, каже, усієї разом для двох мало, а одному саме досить. Іван любить всякі роботи, він до машини цікавий — в нього добра голова і він вчитися хоче. А в Андрушка, він каже, нема нічого, лиш земля. І він її любить

ту землю, ваш Андрушко, а Іванові вона не так до серця прилягла.

Баба мовчить, задумалася, вона бачить їх тепер обидвох перед собою — красного та міцного Івана, і незграбного, хмарного Андрія, що дивиться на брата з-під лоба. Андрій любить землю, баба знає, та бач, не дав їй Бог у серці тої любови до молодшого внука, що дав до старшого. Не раз і на святій сповіді баба каялася в цьому — а Бог таки не дав. І не Андрієвих, а Іванових дітей хотілося бабі пестити та й, може, як Бог дасть, вінувати, таке вже з нею сталося.

Але раптом баба усвідомлює, що це та дівчина про землю їй казала — не хоче Іван, мовляв, її землі, не за землею й вона гониться. Яюсь дивно, солодко й тужно стає бабі на серці, вона сама не знає, від чого.

— То він усякого багато тобі наговорив, — каже перегодом. — що то він перед тобою так серце своє розкриває, а ти його, буцім, і знати не хочеш?

Щось шарудить біля дверей, а потім вони відчиняються і в хату вточується грубелезна баба. Живіт, як скирта, а лице худе і жовте.

— А то ви, пані Янова? — вітає її Зося. — Ходіть, нап'єтеся кави, поки підете мити ті сходи. — І пояснює бабі Гаджάλісі:

— То наша сусідка, помагає мені чистити будинок.

"Пані Янова" гостро відсунула стілець, сіла і кутком ока дивиться на бабу Гадж'ялиху.

— А ви що, — питає, — продалисте ту щось, та й не багатосте правили, що вас так частують?

— Та де, ні! — поспішає пояснити Зося. — То бабка того Івана з Волцнева, що то книжки у мене позичає, знаєте?

Груба жінка всім тілом повертається до баби Гадж'ялихи, міряє її очима, згори вниз, а потім каже:

— То ви, може, сватати свого Івана до Зосі сюди прийшли?

Вона згіржливо висуває долішню губу і щось заперечує головою:

— То не для нього, та й не для вас, кобіто. Вона в школі вчилася, учителькою мала бути, якби мама — най з Богом спочиває — не вмерла була так скоро, і якби тато дужчий був та й міг щось більше заробити. То паненка, а ваш Іван простий хлоп, то нема що у паперці завивати.

Зося схопилася на рівні ноги, стоїть перед грубою жінкою і аж труситься від якоїсь образи:

— Не смієте! Ніколи більше не смієте говорити так про мене і про Івана! Він кращий, він розумніший і ліпший від усіх ваших міських кавалерів, хочби вони і вчилися більше від нього. Він має Бога в серці, він ніколи не образив мене жадним словом, нічим. Я волю його від усіх, щоб ви знали.

Ціле море, ціле море заливає тепер бабині груди, вона не може спинити свого серця і тихо витирає зі старих очей сльози.

— Та я не знала... ойой, що таке дуже сталося! — каже перелякана груба жінка, — чи вже маю може не приходити сюди більше через отих... селюків?

— Можете приходити, як хочете. Але тепер я вас прошу піти і не приходити, аж завтра по обіді.

Дівчина все ще стоїть і дивиться, як жінка підводиться, відсапує, зідхає і простує до виходу. Аж коли двері за нею замкнулися, Зося відходить від стола, сідає на шлябан і закриває лице руками. Баба Гадж'алиха бачить, як її плечі починають дрібно здригатися від плачу.

Устає баба Гадж'алиха з місця, тихо підходить до шлябана, витягає руку і починає несміливо гладити біляву голівку.

Знову хтось вовтузиться біля дверей. На порозі — Іван.

Над містом стояв срібний туман надвечірньої години і м'яко майорили в ньому вежі церков і костьолів. Деся далеко дзвонили дзвони. Під ногами перехожих шаруділо листя і була у лагідно-вологому повітрі осіння насиченість і передчуття зимового сну.

Іван проводив бабу додому. Баба мала тепер

на вимитих ногах черевики, а в клунку несла цілу велику булку. Вони йшли в юрбі мовчки, хоч мали повні груди слів, дрібних і добрих слів, що їх тяжко вимовити. Та й не треба було.

Біля церкви Святого Духа баба, перехрестившись побожно, спитала зненацька:

— А пішлеш же ти мені колись своїх дітей, як будуть, аби погріли бабине старе серце?

Якийсь хлопчак набіг згори Коперника просто на бабу — Іван рухом сильного ліктя зручно відкинув його далеко вбік, а тоді, схиляючись над бабою, сказав:

— То ще не скоро буде, бабо, те весілля, я ще маю багато вчитися. Але її вам пішлю, як буде літо, на цілий місяць. Вона там дитячий садок заведе — все про нього думку має — а увечорі розчеше вам голову та й порепані ноги намаже, як нині. Бо вона така, як ви бачили — та моя міська дівчина.

Вони знову йшли мовчки, піднімаючись вгору під оголеними деревами цитаделі, що затінювали західне небо своїм тонким темним мереживом. Ішли повз довгі ряди будинків, перестрівали людей. Їх минали дзенькітливі трамваї, гуркітливі вантажні вози, інколи швидкі автомашини. Час-від-часу баба піднімала погляд на Івана, що йшов з піднесеною головою, задивлений кудись перед себе — вже знов якийсь далекий, а проте такий близький — ще ближчий, ніж був усе жит-

тя. Але тепер було ще щось, про що треба було гадати, і баба звертає туди свої думки.

Близько Городецької, напроти костьола св. Єлисавети, їм назустріч надійшло мале військове з'єднання.

А я йов прала
І прасовала,
Але сен сукенка
Не вирувнала . . .

— пролунали слова пісні.

Іван плюнув і сказав щось, але баба Гадж'алиха цього не чула, бо й думки її були тепер не тут: вона думала про Андрія.

Іван, гейби відгадавши це, промовив:

— Андрієві, бабо, скажіть, що вся ваша земля — тепер його. Лиш той морг, що по мамі, то я собі лишу, аби був і моїм дітям по мені шматочок. А що з нього збере, те буде нам по-половині, аби я мав який злотий, як буде треба. А як йому так скажете і зробите, то не буде в селі ліпшого господаря від нього.

Баба Гадж'алиха мовчки молилася:

"Дай мені, Господоньку, аби моє серце виросло, та й аби там було добре місце ще й для Андрія. Амінь".

Фізіядельфія. лютий 1956 р.

ПОМИЛКА ДОКТОРА ВАРЕЦЬКОГО

Остання пацієнтка тихо закрила за собою двері, і доктор Варецький залишився сам. Він повільним рухом скинув свій халат, поволі підійшов до білої шафки, повісив його та замкнув шафку. А тоді повернувся до умивальника. Довго і систематично намилював руки, споліскував їх гарячою й холодною водою, знову намилював, тоді як його погляд, відриваючись час-до-часу від рук, піднімався до дзеркала, що відбивало його образ. Проте напружений вираз його обличчя і якась порожнеча в очах показували, що він себе не бачив.

А дзеркало, як усі ті роки, що воно висіло в цьому щораз модернізованому кабінеті лікаря-гінеколога, відбивало сильний торс мужчини з напричуд гарним лицем "чарівного доктора", як його називали пацієнтки і дразнили колеги, що заздрили його великій практиці.

Саме про цих колег і думав доктор Варецький, востаннє споліскуючи руки й витираючи їх об останній із приготованих на цей день рушників. Ні, колега Боркун не прийде вже сьогодні домовитись про заступство в лікарні та у приватній практиці; він, очевидно, викручується. І він знову

побачив перед собою набрякле обличчя і набігли кров'ю очі оберштурмфюрера Герцога, як він його бачив востаннє, коли платив йому сто тисяч марок — свій місячний викуп за...

Доктор Варецький зім'яв рушник і — чого ніколи не бувало — кинув його якнебудь на стілець. Він подумав про свою дружину.

Передучора з нею знову трапився нервовий випадок. Тепер вона була така безпомічна, вона не виходила нікуди ні вдень, ні вночі, вона снувалася по мешканні, крадучись. Вона почала навіть неспішно, здалеку, цікавитися його практикою. Але раніш...

І перед ним почали з'являтися одне по одному переживання, що коштували йому колись стільки гіркого почуття, стільки приниження.

Одружився був з нею, з дочкою бориславського мільйонера не з бажання золота (як це вона нераз дала йому відчутти), однак думка про вільну від грошових турбот, широко розгорнуту лікарську практику мала тут своє значення. Проте, вона сама припала була йому до вподоби своїм гарним виспортованим тілом, своєю європейською поведінкою, своїм способом дивитися на життя просто, без зайвих сантиментів: він завжди боявся "подружнього вогнища", де вихована у провінційному закутку жінка силкується втягти чоловіка у свій малий світ думок і зацікавлень. О, вона не старалася втягати його у свій світ, ні не цікави-

лася його власним, вона не зробила задля цього ніколи ні найменшого зусилля.

Вона була повсякчасно оточена молодими, гра-ла з ними в теніс, їздила на совгах, відвідувала ка-варні й бари. Народження їх дитини — в п'ятому році подружнього життя — тільки на короткий час змінило її звички. Дитиною зайнялася бона, — вона сама воліла виходити з хортом. За деякий час у неї з'явився коханець. Варецький відгадав це, хоч і не зразу, з її обережнішої поведінки.

Доктор Варецький робив тепер туалету нігтів, але перед собою він бачив сцену — сцену з-перед багатьох років. Він побачив її був здалеку на вулиці в товаристві її коннаціонала (вона залюбки оточувала себе людьми своєї раси), відомого в місті адвоката; вона також побачила його, од-нак не знала, що він її вже помітив. Тоді вона нахилилася до вуха свого компаньйона — і той зникнув у якомусь під'їзді. Коли вона наблизилася до чоловіка з особливо приємною усмішкою, він не мав уже ніякого сумніву.

Він ненавидів родинні сцени. Зайнятий своєю улюбленою працею, він не мав часу на подружні драми. І була в них дитина, ніжний хлопчик, що так тулився до своєї веселої, елегантної, завжди делікатно наперфумованої мами...

Доктор Варецький перейшов до свого вели-кого, темно-обладнаного приватного кабінету, де грубий килим дискретно стишував кроки. Він ски-

нув свою полотняну блюзу, свою сорочку з сирого шовку і надів іншу, приготовану покоївкою. Передягнувшись у темно-сіре, вправним рухом сильних і зручних пальців хірурга пов'язував перед дзеркалом шафи елегантну краватку: він не хотів показати себе тепер ні в найменшій дрібниці за-недбаним. Ця зміна одягу, що її dokonував по волі й систематично, дозволяла йому продовжувати снувати думки — і вкупі з цим його критичний розум силкувався аналізувати їх: чому ці давні, здавалося б, давно забуті образи набирали знову живих кольорів? Чи можливо, щоб це був підсвідомий протест проти того, що диктували йому робити не тільки батьківський інстинкт, але й найпримітивніше почуття гуманності?

А спогади набігали хвилюю...

І тоді, давно, він бачив раз її сльози. Коли її поведінка стала публічним скандалом (він став одержувати анонімні листи про її того, а потім інших коханців), він запропонував їй розійтись, залишаючи йому дитину. Вона прийняла це з цинічним спокоєм: у неї ж були свої мільйони. А що до дитини, то "ми ще побачимо!" Та тут несподівано вмiшався її батько — вона сама його про все повідомила. Він з'явився з накресленим правним актом, що робив його зятя його єдиним спадкоємцем. Він прикликав дочку і вимагав від неї, щоб вона навколiшках просила чоловіка пробачення. Отоді вона заплакала: від приниження, від

бунту, від страху за свої гроші... Вона просто вийшла — і зосталася. А тимчасом прийшла війна і смерть її батька, в один із перших днів, на серце...

Він був уже готовий, тепер залишалося тільки вдягнути у вестибюлі нагортку й капелюх. Поки вийти, він ще завагався. Потім він рішучим кроком пройшов коридорчик і відкрив двері їхнього приватного помешкання. Тихо пройшов повз вітальню та їдальню і відкрив двері кімнати сина.

В малому, блакитно-оббитому приміщенні сидів за круглим столиком тонкий чорнявий хлопець років чотирнадцяти. Він читав книжку і разом з цим вистукував олівцем по столі нерівний такт, наче б передавав телеграму. Його гарне обличчя нагадувало батькове, і тільки щось химерне у викрої уст казало про домішку чужої крові. В цілій його ще незграбній постаті підлітка було щось м'яко-недбале, похил рамен показував на якесь опущення. Але, побачивши батька, він схопився і з радісним вигуком кинувся до нього:

— О, ти все таки прийшов! — Він дивився батькові довірливо у вічі, тоді як доктор стурбовано спостерігав бліде синове обличчя. — Ти вільний уже правда? Ти не підеш сьогодні до лікарні? Ми могли б пограти в шахи, а потім...

Він дивився питально, з просьбою в очах, чекаючи відповіді.

Доктор Варецький узяв рішучий тон — він

говорив так завжди, коли був зворушений:

— Ні, я не вільний. Маю ще дуже важливу операцію, о п'ятій годині. Я прийшов тільки сказати тобі, що воно не має жадного глузду сидіти дома, коли надворі така гарна погода. Подумай про ситківку. Ти так захоплювався нею минулого року.

Хлопець різким рухом повернувся назад до стола. Він стояв тепер профілем до батька, зі стиснутими устами, з виразом якоїсь недоброї впертості на лиці, такому завжди відвертому. Доктор простяг руку, наче хотів погладити сина по голові, але цей вираз спинив його. Він промовив суворо:

— Олегу, що це знову таке? Я зовсім незадоволений тобою.

— Може ти ще порадиш мені піти до Ігоря, щоб він іще раз сказав мені, що я є...

Він не докінчив, але те слово впало вже між них, слово страшне і важке, як камінь, слово, що падало тепер на людину разом зі смертю.

Доктор шарпнув рвучким рухом комірець, що став раптом душити його, він нервово провів рукою по своїй чорній чуприні, але він все ще не находив слів. Потім, наче нічого не сталося, він сказав:

— Ольку, я тобі обіцюю заграти з тобою сьогодні дві партії шахів, навіть, як що це мало б

бути пізно вночі. Але тепер йди до парку пройтися, згода?

І, не чекаючи відповіді, він швидко вийшов з кімнати.

Коли він проходив коридором, двері ліворуч відкрилися, і на порозі стала його дружина. Вона була у скромній темній сукні, бронзове розсіпане волосся обрамлювало обличчя з виразними рисами і парою великих темних очей. Тільки якийсь закрут уст, як у сина, виявляв її походження.

— Ти знову йдеш до лікарні? — запитала, злегка розтягаючи слова, і цей запит, що став уже таким звичним, роздратував його тепер. Але він насилу стримав себе. Ні, він не мав права мати тепер до неї іншого почуття, як почуття милосердя — милосердя до жертви огидних катів, він мусів відчувати тільки страх за неї, матір його сина. І він промовив спокійно, добираючи слова:

— Мені треба йти до лікарні, ти це знаєш. Маю оперувати сьогодні рака в дуже пізній стадії. Але я не буду там довше, як до сьомої.

Він боявся, щоб вона не розплакалася, як передучора. На мить прийшла йому в голову думка послати її до сина, однак він зразу ж покинув цю думку; не тепер, коли хлопець такий збуджений, і коли саме вона є цьому головна причина. Він глянув на годинник.

— Мені залишилось усього двадцять хвилин, — сказав, пробуючи всміхнутись. І він пішов.

Ліфт не діяв, попсований військовими під час останньої нічної оргії, і доктор Варецький сховався із свого червертого поверха розміреним кроком, намагаючись упорядкувати свої схвильовані думки.

На вулиці його вражає скажений рух вантажників, поспішливе маршування невеликих військових з'єднань. Він пригадує, що від двох днів не слухав радіо, не читав газетних звідомлень, ні з ким не говорив про становище на фронтах, на півночі, чи під Бродами. Щось сталося. А тим часом він з родиною ще тут: лікарня і його власна практика держать його в місті, де положення із наближенням фронту та відділів СС стає дедалі небезпечніше.

Він ішов довгою, затіненою не густим ще листям старих лип алеєю і думав про те, як добре було б тепер мати ще своє авто. Тоді справа виїзду не була б така скomплікована, документи можна б легко оформити в кожному іншому місті. Однак, найважливіша проблема, це проблема заступства в лікарні. Він завтра ж вимагатиме засідання Лікарського Товариства в цій справі, вони мусять зробити це. Він вивезе свою сім'ю до Відня, де ніхто її не знає — вони там згубляться, у великому місті.

Доктор Варецький приспішує ходу — п'ята добігає вже — він пробивається між публікою, юрба густішає, усі чогось поспішають. — справді, підозрілий рух...

Перш ніж дійти до міського саду, що зеленіє перед ним, він повертає праворуч, на доріжку, що веде до великого ясножовтого будинку під чорним дахом. Він іде ще скоріш, він стримує себе, щоб не бігти і хутко його огортає холод старих мурів. Раптом уся нервова напруга щезає, він скидає її з себе, як непотрібний тягар. Твердим кроком проходить вестибюль і піднімається широкими сходами нагору.

**
*

Електрична лампа на тисячу ват освічувала жіночий корпус під білим покривалом, де у невеликому вирізі червоніла свіжа рана. Досвідчені й зручні пальці хірурга зшивали розтин.

Збоку стояла сестра, що заступала асистента. Раптом хтось постукав у двері. Доктор Варецький продовжував свою роботу. Знову постукали, цей раз більш нервово, настирливіше. І, не чекаючи відповіді, хтось відкрив двері.

Це було щось цілком неправдоподібне. Проте хірург не підніс погляду, він шив спокійно далі. І, тільки скінчивши, він глянув на сестру.

В цій хвилині почулося від дверей:

— Пане докторе, вас хочуть бачити — з Ге-стапо. Я ледве стримав агента...

Доктор звернув погляд на санітара, що стояв на порозі.

Ви не бачите, що я при операції? — про-

лунав його голос, гострий, як шпага. — Це що за такі нові порядки у нас заводяться?!

— Докторе, — голос санітара дрижав наче у пропасниці, — він не хоче чекати, він погрожує мені своїм револьвером!

— Годі! Він почекає. В цій хвилині замкніть за собою двері!

Коли хвору вивезли бічними дверима до її залі, доктор Варецький, вмиваючись, чув у коридорі нетерплячі гострі кроки. Сестра, подаючи йому рушник, сказала несміливо:

— Перед самим вашим приходом, пане докторе, привезли жінку з підозрінням на запалення сліпої кишки. Я повинна була б сказати це зразу, але... Чи ви зможете ще сьогодні оперувати, якщо треба було б?

— Так, ясна річ, я буду тут за яку годину і огляну її. Що каже доктор Вельц? Він не знає?.. Маєте історію хвороби і лікування? Це добре. Приготуйте все.

Сестра помагала йому позбутися халата, подавала нагортку і капелюх. Вона повертала до нього вгору голову, як напівприв'яла квітка до великого сонця. Він одягався механічно, відходячи, він попрощав її усмішкою: "До побачення!"

У коридорі він побачив присадкуватого військового з відзнаками оберштурмфюрера поліції СС. Доктор наблизився до нього з питальним поглядом, але глянувши в чотирикутне кам'яне об-

личчя, він повернувся і пішов до виходу. Агент поспішив за ним.

Виходячи з будинку, доктор Варецький спинився. остовпілий: на фіякрі, запряженому в одного коня, сиділа вся в чорному його дружина, пригортаючи, майже держачи на колінах, їх сина. Побачивши чоловіка, вона видала якийсь згук полегкості, якесь зідхнення, а потім схилила голову. Хлопець був дивно спокійний: глипнувши на батька з агентом, він продовжував дивитись перед себе, на зад коняки.

Одним скоком доктор Варецький опинився біля них. Агент Гестапо примістився насупроти, візник потягнув віжки і коняка побігла.

Вони хутко проїхали малу вуличку і запустилися в липову алею. Доктор Варецький дихав важко, він скинув капелюха і поклав його на коліна. Щось заважало йому: це була рука його дружини, що, обнімаючи сина, вбивалася йому ліктем у ребра. Відрухово він нахилився до хлопця і поклав йому руку на коліно. Вони їхали так, зв'язані цими обіймами і цією рукою, наче невидними оковами.

Спочатку його думки були конкретні, упорядковані. Хлопець, очевидячки, не хотів пустити маму самої, а тому й він тут. Це, певно, була нова Герцогова спроба витягти з нього останки майна. Щоб тільки це. Він лівою рукою торкнувся грудей, він упевнився, що має при собі свою готівку.

Можна б було взяти ще з дому великий брильянт його дружини, досі пильно бережений. Напружене положення вимагало якогось особливого викупу. Може вона подумала про це і взяла його? Він глипнув у її бік, поза плечі сина, що сидів похилений. Вона дивилась вниз, а перед ним було це квадратове гестапівське обличчя... Це не була хвилина для вияснень.

А що, коли справа була зовсім серйозна? Він подумав про крайсгавптмана, але відкинув цю думку: цей не зважиться заступитись за нього перед Гестапо. Більше значення мав головний військовий лікар. Його колега з часів Берліну, що лікував був колись Гітлера, та він був на відпустці, мав вернутися аж за тиждень. Його заступницями перед владою могли б, може, бути жінки високих військових. він лікував їх з такими успіхами. І хоч він ніколи не шукав протекції через жінок, проте тепер він може звернувся б до однієї з них, що могла б вирвати людину з пекла. Та він занадто рішуче, хоч і делікатно, відкинув був залицяння дружини кривавого Крюгера, щоб вона могла йому це забути.

Загублений у думках, він дивився на пішоход, не бачучи. Перегодом він став відрізняти обличчя, що поверталися до фіякра здивовані, перелякані. Тоді він знову повернув погляд перед себе, попри гестапівське лице, на дорогу, що бігла взад під швидкими ногами худої коняки.

Це був момент, коли сонце, виріши у великий сяючий диск, зникло саме за обрієм, залишивши на західньому небі багряну прозолоть. Ця прозолоть була тепер на всьому: на дорозі, на будинках, на деревах, на темному волоссі його сина. І раптом доктор Варецький усвідомив, що він їхав уже раз так само цією липовою алеєю, і так само тоді червоняві відблиски сонця падали на одну чорняву голівку. Він пригадав себе, тоді молодого лікаря УСС та її, тендітну панянку, в яку він був трохи закоханий. Вони їздили залубнями в гори і верталися тією самою дорогою. Що з нею сталося? Він наполегливо думав, йому чомусь нагло здалося, що від її долі залежатиме кінець цієї дороги. І він пригадав: вона вийшла заміж за адвоката, хворого на нерви — він покінчив самогубством. Чи мала вона дітей? Він ворухнувся на своєму сидінні та міцніше притиснув рукою синове коліно.

Це були, справді, цілком недоречні думки в таку хвилину. Він був, очевидячки, занадто втомлений і тому не міг упорядковано думати. Тепер він почав свідомо приглядатись до публіки на пішході. Він здригнувся: там ішов, під руку з дружиною, колега Боркун! Доктор Варецький зробив рух, наче хотів спинити візника: одна думка прорізала його мізок — та вона зразу ж погасла. Доктор Боркун, зустрівшись з його поглядом, різ-

ко повернувся і, тягнучи за собою дружину, зникнув між перехожими.

Тепер фіякр. не доїжджаючи до їх будинку, звернув управо: це тут, недалеко вже, в колишньому Судовому Палаці містилось Гестапо. Думки закружляли в докторовій голові, він хоче спинити візника, він хоче сказати щось гестапівцеві, але коняка, чуючи близький спочинок, біжить наче наввипередки і, проминувши під'їзд великої білої будівлі зі смужкою травника перед нею, спинається перед другою брамою, широко відкритою.

Перед будинком повно торохкітливих автомашин, гестапівці бігають сюди й туди, у великий вантажник набито цілий відділ військових. Доктор Варецький зіскакує з повозки, пропускає сина, помагає зійти дружині. Гестапівець уже біля них. До нього приєднується військовий, що стояв при брамі. Він показує головою на вхід. Вони входять в будинок одне за одним: хлопець, мати, доктор, гестапівці. Доктор Варецький бачить, як його дружина робить ледве помітний рух рукою, наче хреститься.

Вони чують за собою різке "Авф!" і піднімаються сходами вгору. На другому поверсі їх спинає слово "Гір". Гестапівець перебігає їх і відкриває якісь двері. Кімната номер 36, встигає ще прочитати доктор.

У великій залі їх спочатку осліплює світло, згори, збоків. При письмових столах ніхто не си-

дять, але там, у куті праворуч, стоїть цілий гурт есесів. Всі вони в кашкетах і озброєні. Жалюзії на вікнах спущені, хоч надворі ще ясно.

Доктор Варецький шукає поглядом за кимось, з ким він міг би говорити. З кута, де велетенська піч, наближається до нього людина, дуже висока і огрядна, зі смішно маленькою голівкою.

— Пане... Я доктор Варецький, — підходить до нього доктор. — Це мої дружина й син. Чому нас сюди затягнули? Думаю, що це якесь непорозуміння.

— Ви так думаєте? — питає дискантом мала голівка. — Я, навпаки, думаю, що все дуже просте й ясне. Ви ще досі не знаєте законів нашого Райху? З нами можна гратись у піжмурки тільки до якогось часу. Тепер це скінчилось, яволь.

Доктор Варецький відчуває нагло, що йому стало дуже гаряче. Він повертає голову і бачить свого великого незграбного сина, як той конвульсійно обіймає маму, що тихо схлипує.

— Пане! Ви не в курсі справи, я маю писані гарантії! — криком виривається у доктора. — Де тут оберштурмфюрер Герцог?!

Якось думка, якийсь блиск у маленьких очах:

— Оберштурмфюрер Герцог? Він, зельбстферштендліх, у своїй кімнаті, кімнаті номер сорок вісім.

Доктор Варецький кидається бігти — подорозі він устигає обняти на мент дружину з сином:

він зараз повернеться, все буде добре! Він вибігає з кімнати, ніхто його не затримує.

Він біжить по коридорі. Раптом, як блискавка, його мізок освітлює одна думка: він не мав, він не смів був покинути їх там, це була страшна помилка. Він кидається бігти назад, але в цей момент чує за стіною постріли, ясою, потім окремі.

Він допадає дверей, шарпає їх: вони замкнені на ключ. Він трясє дверима, він б'є по них кулаками, ногами. З глибини коридора надбігають агенти, вони намагаються відірвати його від дверей, штовхають його, б'ють по голові. Він мовчки бореться, все наново силкуючись розвалити двері.

Врешті, у замку скреготить ключ, двері відчиняються. На порозі стає висока людина, відштовхує з усієї сили доктора і закриває плечима вхід до кімнати.

Доктор Варецький дихає важко й дивиться на дегенерата з-під лоба, наче зараз кинеться на нього. Мала голівка говорить:

— Скінчено. Ідіть тепер додому, гер доктор.

Доктор Варецький не зразу розуміє значення цих слів. Потім його очі ширшають — він кричить страшним, захриплим голосом:

— Там... там був мій син!..

— А, це був теж тільки один проклятий жид... Я вам повторю, ідіть тепер додому!

Є тепер якась погроза у цьому голосі, але яка

погроза може ще бути страшна докторові Варецькому, і де на світі є ще для нього дім?!

Проте... він не здатний уже ні до чого. Він відчуває нагло абсолютну порожнечу в голові і, машинально піднімаючи ноги, робить декілька кроків наперед себе.

Довгий коридор здається йому тепер липовою алеєю, він бачить у глибині жовтий будинок з чорним дахом і жовте жіноче обличчя на білій подушці.

Тут його оглушує постріл і удар у голову, з заду. Пронизливий біль і сліпуча ясність поразяють його, і він поринає у безодню, падаючи лицем до кам'яної долівки.

Внизу йде поспішлива евакуація міста.

Лявдек, Тироль, 1947 р.

ВІЧНЕ СВІТЛО

Ганс не слухав уже, що йому говорив Вільгельм, силкуючись відвернути його увагу від загальної розмови, що дедалі переходила в одно-стайний гамір. Вони були після сьомої чи восьмої чарки, а до того ж не відпочили ще після останнього "айнзац-у". Ганс думав саме про те, як йому позбутися Вільгельмового настирливого і нудного товариства, як він знову побачив її крізь заповишене вікно кантини.

Він не міг би сказати, що в ній прикувало вчора його увагу і що сьогодні пробігло по ньому струмом, аж він здивувався. Вона була дрібна й непомітна, а її невеличке обличчя з темними очима мало жовтявий відтінок. Він знав, вони не доїдали всі, вона може голодувала, але ж, невже він не бачив на цьому переможному шляху на Схід таких, що вмирають з голоду? Ні, він не співчував тим людям, між якими було багато замаскованих ворогів, і це не було співчуття, що звернуло його увагу на дрібну, як мініатюра, українську дівчину у вицвілій блакитній сукенці. Вона не підходила теж під образ, що тривожить во-яцькі ночі, образ жінки без обличчя, предмету

спорзних снів і мрій наяві. А проте, він відчув гостро, як відчуваемо інколи саме у снах, що він не сміє пропустити цієї дівчини, він мусить за-тримати її. Невже він, справді, занадто довіряв своїй міцній голові та цій солодкій горілці?

Коли він наздогнав її, на повороті в головну вулицю цього безнадійного містечка з занедбаними городами й порозбиваними будинками, він спочатку, не знаючи що їй сказати, йшов мовчки поруч з нею. Він дивився на неї і бачив тонкий профіль із трохи випнутою горішньою губкою, темний трикутник ока і кінчик рівної брови. Він не знав, чи могла вона не помітити його, в усякому разі вона не зрадила цього ні найменшим рухом, вона не звільнила ні не прискіпила ходи. Цей її спокій трохи присоромив Ганса: аджеж, поза цим мундиром здобичника, поза цією переможеною землею, він був добре вихованим молодим чоловіком, студентом юриспруденції, сином адвоката з найкращого ляйпцігського товариства, — і того всього не могли знищити два роки перебування на фронті. Її спокій, її гармонійна хода нагадали йому щось із атмосфери доброго сальону, і він трохи не розсміявся сам із себе, усвідомивши цю думку.

Та годі було продовжувати йти поруч з нею не розмовляючи, і він спитав її мовою, що вивчив із самовчителя і розмов із селянами:

.. Де тут базар?

Вона спинилась, неначе тільки тепер помітила його:

— Ви чогось бажаєте від мене?

Він так збентежився (він не міг би був сказати, чи від її несподіваного контралята, чи від того, що своїм запитанням вона нагадала йому грубість його поведінки), що сказав по-німецькому:

— Пробачте, прошу, що я так невічливо зачепив вас. Я..

Та, на диво, вона зрозуміла і відповіла йому в його ж мові, м'яко вимовляючи слова:

— Я саме йду в бік базару, покажу вам дорогу.

Значить, вона таки хотіла навчити його ввічливості, вона чула запитання. Одначе ця думка, замість розгнівати його, була йому приємна.

Вони йшли і він, сам собі дивуючись, не знаходив слова, щоб почати розмову. Він хвилювався, чи встигне, поки вони дійдуть до базару, запитати в неї про все, що йому хтілося знати. Йому бо раптом здалося необхідним знати про неї цілу масу всього. І разом із тим він розумів, що це бажання смішне. Кожен "камерад" висміяв би його.

Та воно було сильніше за нього. Було в ньому самому щось, що ця дівчина порушила зразу, самою своєю появою. Він відчував це, не усвідомлюючи, і він не боронився.

— Ви тут давно живете, в цьому містечку,

фройляйн? — запитав він нарешті, виразно вимовляючи кожне слово.

— Ні, ми тількищо переїхали сюди з Харкова. — відповіла і чомусь спаленіла. Він заповадливо підтримав тему:

— З Харкова? Я був у Харкові — і дивуюся вам: аджеж там куди краще, як у цій дірі!

Вона сказала, дивлячись перед себе у довгу перспективу вулиці, що вибігала у степ, аж під фіолетну смужку лісу:

— Тут у нас добрі знайомі, а там...

— А там? — перепитав.

— Голод.

Ганс ніколи не думав до того часу про значення слова "голод". Це було погане слово, без змісту, коли воно торкалось підкорених, і повне потенційного страхіття коли б німецькому народові не стало "лебенсравму", що за нього він, Ганс, боровся тепер на фронті, замість студіювати право, їздити на совгах і слухати музику в сальоні своєї мами. Все те було самозрозуміле і над ним не приходилось зупинятися в думках.

А оце раптом той далекий ворог, той голод, став близьким і реальним, він вигнав цю ніжну дівчину з її оселі, він мучив її, він може мучить її й досі. Чи мала вона силу оборонитися від нього тими своїми маленькими руками?

— Ви мені пробачте мою цікавість, — сказав, — чи ви живете тут з родиною?

— З мамою, — тихо відповіла.

Аж тепер він помітив, що праворуч вулиця відкривалася в базар, невелику, деревами обсажену площу, де снувалися якісь безвиразні постаті й де сиділо за купками горюдини і склянок із зерном декілька селянок і перекупок.

— Може ви хотіли б мати щось із цього? — спитав, не знаючи що йому робити на цьому базарі. Але зразу ж пожалкував своїх слів: вона почервоніла знову аж під саме темне, гладко-зачесане волосся, і перелякано глянула на нього. Вона, певне, зрозуміла це так, що він хоче — як це частенько робили вояки своїм дівчатам — пограбувати для неї у цих нещасних людей їх мізерне добро, а він цього не мав на думці. Але й пропонувати їй купити для неї те ніщо, що тут продавалося, здалося йому тепер несмачним жартом. Він попробував вийти з положення:

— Мене цікавлять тутешні вишивки, — збрехав галянтно, — їх часом виносять на базар. Я хотів би купити щось таке моїй матері. Чи ви не могли б допомогти мені?..

Потім усе було просто. На базарі, на щастя, не було вишивок, а у Асі (він вимовляв її ймення, як назву частини світу, куди вони проганяли ворога і сміявся з цієї гри слів) були гарні, стилеві вишивки і не було в неї з матір'ю хліба.

Ганс приносив хліб, приносив м'ясні консерви, приносив шоколяду — і зовсім забував цікавитися

вишивками, аж насилу мусів пригадувати їх, щоб її не образити; бо вона була надиво амбітна — його мала приятелька.

Він уже знав, що її батько був українським ученим філологом, що його заарештували й за-слали в тридцятьтретьому році. Він знав, що її мати, сива пані з чорними, оксамитними, як у дочки, очима, була так само, як його мама, піяністкою.

Власне, він знав усе те від матері, яка розмовляла по-німецькому ще з часів старорежимного інституту і разом з чоловіком передала дочці знання мов. Він знав від неї, що Ася співала, однак тепер вона була занадто слабенька, щоб продовжувати свої співи. Чи вона ніколи не заспіває йому, питав Ганс, дивлячись на темну, похилену над шитвом голівку. Вона підводила на нього свій оксамитний погляд і, всміхаючись, заперечувала. Ні. І він, Ганс, сильний Ганс, як його називали, не насмілювався просити її. Що було в цій дівчині таке, що обеззброювало його?

**

Це було одного вечора в їх маленькій, такій за-тишній кімнаті невеличкого будинку на далекому передмісті. Вони сиділи при світлі грубої свічки, що її Ганс дістав десь і приніс, загорнену в шовкову хустинку з останньої посилки з дому. Ася мала мережити її, але в неї не було запалочі, і тепер вони сиділи обидві з матір'ю над старень-

кою скатертиною. з якої випорювали нитки.

Ганс був не в настрої. Увесь той день Віллі розказував йому з деталями свій роман з веселою білявою дівчиною, дочкою господаря його квартири, ознайомленою, як не можна краще, з мистецтвом кохання. І хоч він, Ганс, гидував пригодами, що давалися йому занадто легко, та проте він здався собі сьогодні смішним із своїм знайомством з тією дівчиною, що держала його при собі сам він не знав чим, та якої він досі навіть не поцілував, хоч знав її вже цілий тиждень. Його нервував той тихий вечір, той запах матіоли, що плив крізь відкрите вікно.

Хтось постукав. То була маленька сусідська дівчинка. Вона прийшла просити Асиної мами посидіти біля її хворої сестри, поки вона збігає по страву, що її давали у військовій кухні. Ганс зрозумів дещо з цієї розмови і, намацавши в кишені цукерок, дав його малій.

Коли вони залишилися удвох, Ганс відчув непереможне бажання зблизитися до Асі. Ні, ні, він не думав нічого такого, вона була така ніжна, її тоненькі пальчики так справно витягали павутинні нитки, що йому нестримно схотілося вхопити її на руки і підняти високо-високо, як роблять з дітьми. І він підвівся з місця та сів біля неї на маленькій канапці.

Вона поволі спустила на подолок руки зі скатертиною і хвилинку дивилася на них. Ганс бачив

на її перенісці, між тонкими бровами, дрібну морщину напруги. Він саме мав сказати щось веселочайдушне і вхопити її у свої сильні руки, коли вона підняла на нього погляд і тихенько спитала:

— Хочете, щоб я вам заспівала?

Кожного іншого часу Ганс був би захоплений. Тепер він, зідхнувши, тільки сказав:

— Я вас прошу.

І вона заспівала.

Він чув уже не раз, іздалеку, ті пісні землі плідної, пустошеної ордами, пісні тужливі, то знову життєрадісні якоюсь вітальною радістю, якої він не міг збагнути. Та тепер він чув тільки її голос. Це був повен набринілого почуття і дивної внутрішньої глибини альт, подібного якому Ганс не чув ніколи. Слухаючи його, Ганс зрозумів ту силу, що вабила його і разом з тим держала здалеку, що веліла йому шукати і одночасно забороняла торкатися її. Та сила, та чиста внутрішня краса, туга за якою дрімає в кожному мужчині, кидала його навколішки і наказувала стирати з тих ніжок порох землі, що дрижала під ногами переможців.

**

За тиждень Ганс відійшов на новий "айнзац", не переживши любовної пригоди. Та він поніс у собі аж до смерти, нікому непотрібної смерти в пеклі Сталінграду, як вічне світло, чарівну, нездійснену, а може й нездійснену мрію.

Ляндек, Тироль, 1946 р.

П Е Р Е Д А Ч А

— Ідіть уже, мамуню, йдіть, — казав Василько, підтягуючи штанці на худому животику, — я вже напам'ять знаю, що маю робити: вдягти Оленку, нагодувати борщем і картоплею з печі, курам насипати посліду, а якби вас не було до вечера, то загнати їх до курника.

— І до грубки трісок докидуй, пам'ятай, а якби тобі не стало тих, що в сінях, то маєш ще у дровітні. А якби було студенó в хаті, то вдягни Оленку в татів каптан, отут, на лаві. А хліб їжте потрошки, аби вам до вечера вистало.

Марія ще раз обкинула оком хату — по кутах снувалися ще нічні присмерки, сонце ще тільки збиралося сходити — і, закинувши собі на плечі тлумак, вийшла, тихо припираючи двері: хай поспить ще дитина, ще добре наплачеться, не вгледівши матері.

На дворі морозець, земля уже тверда й тут, в їхньому куті, і Марія правцює голими городами, де стирчать стовбурі капусти і темніють купи непідібраного картоплиння. Аж ось уже й тракт, що веде з самого Перемишля аж у сам Львів.

Шлях стелиться перед Марією рівний і довгий-довгий, якийсь безконечний, проте Марія знає, що

йому буде кінець, не раніше й не пізніше, як за дві години: вісім кілометрів з гаком.

Біжать у далечінь, похитуючи безлистими верхами, придорожні тополі, і разом з ними біжать назустріч містові Маріїні думки. Ходили туди удвох з Олексою на храм до святого Юра та й дістати благословення від Митрополита, ходили дивитися на дівочі й парубоцькі вправи на рівній, як зелений стіл, площі Сокола Батька, аж по той бік міста, чи до Лугового Городу під веселими горбовинами Вульки. А верталися з гостинцем для дітей та й для баби, що їх Марія недавно сама ховала, царство їм небесне! — верталися з якоюсь радісною силою у молодім ще тілі. Гейби тільки-що побралися... Так недавно то було, лиш мало-що більше, як один рік тому!

Марія зупиняється, скидає з плечей мішок на купу змокрілого листя і, розстібнувши каптан, сягає за пазуху.

Вона знає, що він тут, у неї на серці, цей малий згорнутий учетверо і зав'язаний у хустинку папірець, а проте вона мусить ще раз подивитися на нього. Цей папірець, то її ключ до Олекси, то її право передати йому чисте шмаття і тютюн, а може навіть хліб?.. Як Пан Біг pomoже, а чортяки не покажуться та не заборонять передачі — бо й таке бувало.

Марія мандрує далі. Сонце вже вилізло з-за обрію, бліде якесь і невмиване, як той світ Божий

цілий тепер. Сніг, що випав цієї осені так рано, зліз геть-чисто, і обабіч дороги рудіють голі стерні — не видно ніде, щоб зеленіла озимина. Кому хочеться сіяти, як не знати, що буде?

Люди кажуть щось про колгоспи, та й що мусиш туди йти, а то вивезуть тебе — світ-за-очі, бо ти "куркуль". А Марія знає одне: якби вони були разом, то все воно якось би було, що людям, те й їм, пережили люди панщину, то й це якось переживуть. А от самій їй з дітьми та з тою журбою, що їсть її вдень і вночі... І знову Марію бере досада на Олексу: і пощо він брався за ту кооперативу? То через неї все те нещастя.

Поки він був тут, то все було так, наче й не могло бути інакше: так було треба, і він так робив. Взявся був за ту кооперативу, хоч сміялися з нього спочатку, хоч платив свої гроші за якийсь перестоялий крам, не їв і не спав — аж поки люди зрозуміли, що то їх, своє власне. А потім. — ой, як же воно красно було потім, як усе пішло, пішло... Директори з міста приїздили, хвалили її Олексу і дякували, в селі стали його шанувати, до виділу "Просвіти" вибрали і до церковного Братства, хоч який молодий. І що з того всього? Прийшли ті, і все, що було добре, хоч і кололо в очі полякам. — стало через ніч погане і страшне. А якби так, справді, він не був брався за оту кооперативу? От, інші чоловіки дома, платять усякі драчі, бо платять, таке їх право, тих, що прийшли,

і Марія мусить їх платити, від рота дітям відриває, останні лахи зі скрині випродує. Але таки інші люди якось дихають, інші жінки мають чоловіків, а діти татів. І що кому тепер з тої кооперативи, що за неї забрали її Олексу, а вона залишилася сама з дрібними дітьми? І дні її трудні та й журливі, і ночі її довгі та й холодні, нема його коло неї, і — може — вже й не буде... І сам таке зробив, на свою та на її голову.

**

Марія стояла під ворітьми корпусів замарстинівського гарнізону і тиснула рукою завмерле серце: тут не було нікого. Не було людей і на протилежному боці вулиці, коло під'їзду в жидівський будинок, де вони збиралися тоді, коли злющий енкаведист-вартовий відганяв їх з-під в'язниці.

Трохи очунавши, Марія побачила оподалік, при вході у вузький провулок, декілька жінок і побігла туди. Слава Богу, тут були люди, вони заповнили вже увесь вільний простір і стояли збиті вкupu перед бічними ворітьми в'язниці — це туди, певне, передаватимуть передачу. Марія пристала до задніх.

Стоїть Марія і дивиться, чи нема знайомих, вона тут, наче у себе в хаті, а то ще й певніша, гейби вона добилася до своєї громади, до своєї родини, що її довго не бачила: саме місяць тому. І, хоч нема щось знайомих між тими, що коло неї, то всі ці люди близькі Марії, бо у всіх їх те са-

ме що в неї, горе. Вона їх розуміє, а вони її.

Ще нові жінки й чоловіки надходять, за Марією густішає людей, і від цього їй здається, що це вона підійшла вперед. З одностайного гулу голосів Маріїне вухо виловлює окремі речення, розмови.

— П'ять місяців не могла знайти його, — каже якась тонка, як соломинка пані, що раз-у-раз перекладає з руки в руку валізку й смикає лицем.

— А чого ж пан посол не зникнув упору? — дивується панок. старий і трухлявий.

З другого боку селянка, вся запугана в грубезну хустку, питає в іншої, що чогось розстібає свою кожушину, так їй гаряче:

— А пощо ж він тікав, жіночко любя, чого ж ви його не тримали при собі? З моїм, то інакше, його взяли за брата.

— А мого взяли таки за нього самого, та ж він того й тікав, бо знав, що з ним буде. І щоб я мала такого чоловіка, що то "моя хата з краю"? Коли я сама п'ять років головою в "Союзі Українок" була?!

Вони не бояться тут нічого ці люди, ці жінки, їм уже "все одно". А в тім, їх тут ніхто і не підслухує, вони й так нікому непотрібне барахло: родини арештованих.

А жінка не вгаває:

— А дивіть, ота-о, з-під Рави, за таким ходить, що він укупі з тридцятьма на той бік тікав. І не

голіруч, не гадайте! Рушниці мали при собі і гранати. Кому повезло, а кого впіймали. Таке вже щастя.

Марія глипнула вбік тієї з-під Рави — і вже не годна відірвати очей: біле-біле лице і чорні-чорні очі під шнурочками брів, напрочуд гарна. І вдягнута якомсь гейби про свято, в чорному обіп'ятому каптані та в чорній хустині — висока, інша якась від усіх. Марія пропихається в той бік і ось вона вже біля тієї жінки.

— Щось я вас тут не бачила. — заговорює Марія здалеку і дивиться в те обличчя, ще чистіше, ще гарніше зблизька. Молодиця здригнулася, наче її збудили, і тихо проказує:

— Я йому ще не багато подавала.

— То його лиш недавно забрали, вашого, чи як? — допитує Марія, так їй хочеться зайти з жінкою в розмову.

Молодиця чогось спалахнула, відкинула назад голову і дивиться на Марію з-під своїх довгих вій. А тоді каже:

— Тут уже чогось усі знають, то й ви, певне, знаєте, але ще хочете вчути від мене. А воно так, тікав зі зброєю в руках, не сам, а багато їх, і впіймали. Таким — передати нелегко.

— Та чого ж ви його на таке пускали?! — аж криком вирвалося в Марії.

Жінка дивиться тепер на Марію, як дивляться

на малих, нерозумних дітей. Вона навіть усміхається.

— Я сама казала йому тікати, знаєте? Ви гадаєте, можна те лихо, що тепер, переспати? То, жінко, такий час настав — вона не всміхається вже, вона говорить якось суворо й грізно — такий час, що нема вже куди вертатися назад, ні стояти на місці, а треба все вперед та й уперед. Через тюрми і через смерть. Аж поки не надійде наш час.

Чи вона при собі, ця жінка, думає Марія, чи вона при розумі?..

А та говорить, і очі в неї аж страшні, такі великі:

— Може вони годні нас усіх похапати та й повистрілювати, а може їм не вистане тої стрільби та й того часу. А він, такий міцний понад усі люди, — мав стояти, аби в нього ціляли? Що Бог не допоміг, то Божа справа.

— Та чого ж і ви вже з ним не пробували того щастя, або що? — питається Марія і сама собі дивується. Але жінка гейби чекала того запитання:

— Я мусіла лишитися, бо в мене двоє дітей, два хлопчики. То я їх доглядаю, аби було кому бути на той час, що я вам казала.

Вона схиляється по свій клунок і, ще раз глянувши на Марію своїми горючими очима, просувається кудись далі між збиту людську гущу.

Ні, Марія ніколи-ніколи не забуде цих очей.

**
*

Пізно увечорі вертається Марія додому, передавши чоловікові білизну і тютюн. Хліба не взяли, ще й дуже сердилися, відкривши його в мішку. Але таки Олекса має чисту сорочку та й теплі підштаники й онучі, таки він зможе цілий місяць курити той добрий тютюн, що за нього Марія віддала бабину найліпшу спідницю. Най курить, то тепер ціле його щастя.

Які довгі, які сумні тепер львівські вулиці, без веселого людського шуму, без сорокатога краму за великими вікнами — лиш тут і там убога "хлібна" з чергою та якісь "харчо-торги", де висять повироблювані з дерева ковбаси, і повні тільки бочки зі смердючою кількою. Вигупують важкими чобітьми червоноармійці, шварготять про щось купки жидів — отакий увесь тепер той Львів, те наше місто.

Нарешті вже й рогачка, і вже Марія на своїй дорозі додому.

Йде Марія неспішним кроком звиклих до далеких шляхів селянських ніг; вітер, що зірвався зі Сходу й розкидає по небі хмари, обпікає їй лице та здирає з голови хустину, хліб у мішку муляє плечі. Але в Марії якийсь такий спокій, вона якась така зібрана в собі та й сильна, як не була вже давно. Як колись ще тоді коли Олекса був біля неї.

... І дітей у неї двоє, думає Марія, так, як у ме-

не. Моя Оленка та й мій Василько. А тата забрали, бо він так робив, як треба було.

**
*

Марія причинила хатні двері й хвилинку дивилась на дітей, що спали обидвоє: Оленка на постелі, вкрита татовим каптаном, Василько — на землі перед вигаслою піччю.

Марія тихо ступила в хату і, скинувши мішок з хлібом на долівку, присіла біля Василька. Дивилася на його боком повернуте личко і віднаходила в ньому Олексині обриси, його густі брови, з'єднані на переніссі, його кругле підборіддя з малим розділом посередині. Скинула каптана і легенько вкрила Василькові розхристані груди. Збудить його, як натопить у печі. Та він тут же прокинувся. Сів і, протираючи очі, ще заспанним голоском запитав:

— Мамуню, ви вернулися? — І зразу, побачивши на долівці мішок та намацавши в ньому хліб, здивувався: — А хліба ви татові не передали?

— Тато не хтіли хліба, Васильку. Тато мають там хліба доста, а то, кажуть тато, буде мій гостинець Василькові. Аби він міцний і розумний ріс, мій синок, кажуть тато.

— Йой, мамуню, що ви говорите?! То ви бачили нашого татуня?!

— Бачила, синку, а якже, бачила, сьогодні мені дозволили, — каже твердим голосом Марія і

додає ще, подумавши: — А ти нікому не кажи, то не вільно.

— Присясти Богу, не скажу! А які ж вони тепер, наші татуньо, які вони? — питає Василько і пильно дивиться Марії у вічі.

Марія повертає погляд кудись перед себе і по волі замислено прорікає:

— Такі, Васильку, дуже добрі та й дуже мудрі. Такі — понад усі люди.

Львів, 1941 р.

ОБРАЗ НАД ПРІРВОЮ

1.

— Роно, чи ти граєш тепер, чи фліртуєш? — кликав молодий чоловічий голос, і була в ньому нотка особистої образи. — Або відбиванка, або...

Жінки зійшли саме з вузької доріжки, що вела їх з лісу, на дорогу повз готель і мали тепер ліворуч сонцем залиту спортову площу, де бігало за м'ячем декілька пар хлопців і дівчат в купальних костюмах. Збоку, під сіткою огорожі, стояло двоє: дівчина у синіх шортах і білій, без рукавів блюзці, на яку спадало хвилясте каштанове волосся, та стрункий білявий хлопець з портфелем у руці. Він мабуть тількищо приїхав, чи прийшов, його бо черевики вкривала дорожня пилюга. Вони були зайняті тихою розмовою, що її раз-у-раз силкувався перервати голос з гурта, дедалі різкіший. Врешті дівчина, названа Роною, відгукнулась йому донесливим меццосопрано, в якому міг таїтися темперамент майбутньої Кармен:

— Дай мені спокій, Дада! Я більше не граю.

І, захопивши хлопця під руку, вона потягла його в бік будинку.

Жінки, що верталися з лісу, йшли деякий час їм услід, аж спинились перед входом у готель, де

під високими ялицями стояла лавка з дощечок, із вигідним крутойдучим обпертям.

— Сядемо? — запропонувала старша з них. огрядна пані, що злегка шкутильгала через застарілий ревматизм. Друга, не стара ще, але вже й немолода, з тонким і змученим обличчям, де перші морщини сперечалися з виразом молодої допитливості сірих очей. охоче погодилась, і вони сіли.

Сонце, вдираючись крізь галуззя дерев цього невеликого готелевого парку, гралося з купою порожніх бляшанок з консерв, що лежали тут між сміттям, нагадуючи, що цей колись грандіозний тирольський готель був тепер занедбаним азилем групи переселенців, експлуатованих ненаситним власником. щасливих, що їх тут легко "приписують" і використовують — поки у них є ще трохи золота, килими до продажу, і поки можна ще пачкувати сахарину з недалекої Швейцарії.

Дорогою, за невисоким живоплотом, проходили гуртки й пари туземців, що їх кожної пів години викидав підміський трамвай, над'їжджаючи з Інсбруку. Був чудовий травневий день, і міщухи поспішали на доно природи, обвантажені наплечниками і торбами. В готелі вікна були повідчинювані і казали про неприявність власників або їхній пообідній відпочинок. Тільки з якогось вікна плив, як квиління пташки, плач немовляти.

За хвилину, на одному з бальконів першого по-

верху з'явилася пара, що покинула площу гри — вони вийшли чуло обняті й продовжували стояти так, спершись об бар'єр.

Старша пані показала на них рухом голови, а потім згіршено низнула плечем.

— Молодь тепер! — сказала значуче.

Але молодша не підтакнула їй. Вона повернула замислений погляд на супротивний, увесь під снігом, Патшеркоффель і промовила тихо, наче до себе самої:

— Вони мають рацію, беруть, що їм дає життя. І, головне, вони щирі. Не обмотані конвенційною брехнею, як були ми колись.

Старша дама аж порушилась на своєму місці:

— Що?? Вам подобається поведінка молодих? Ця невихованість хлопців? Цей брак усякої стриманости, ця, можна сказати, безсоромність дівчат?

— О, про невихованість нема чого й сперечатися. Що ж ви хочете, де вони мали виховуватися? В большевицьких десятилетках, що в них навіть наші, галицькі, діти кінчали свою середню освіту? В німецьких таборах праці, чи в мандрівці по всяких Словаччинах і Мадярщинах, або, може, по таборах Ді-Пі? А щодо нестриманости, тієї, як ви кажете, "безсоромности"...

— Заперечите, що вона є?

— Не зовсім, тільки окреслю її трохи інакше: сміливість, часом може трохи занадто велика сміливість у добуванні того, на що ми терпляче чека-

ли роками... а коли воно з'явилося, тоді часто не мали тієї сміливості сягнути по нього рішучою рукою.

— Жінка не може бути занадто активна в коханні, це їй не підходить. І це, навіть, зражує чоловіків.

— О, моя пані, — в голосі молодшої відчувся тон особистої прикрости, — справжня жінка органічно не може накидати себе чоловікові, розумієте? Органічно не може. Не бійтесь, вони, ті сьогоднішні, прекрасно відчують, коли їх прагнуть, а коли ні. Тут річ у тому, що дівчата щасливо позбулися того фатального поняття, яке нам вбивали в голову, про якесь виїмкове значення жіночої амбіції. Що їх не навчили соромитись їхніх почувань і виявляти їх хіба тільки тоді (і то не занадто), коли матимуть стовідсоткову певність, що з ними хочуть одружитися. А скільки чудових, ніколи не вижитих почувань в'януло під тим панцирем конвенансу, що нам його накладали, скільки нервових систем попсовано і знищено?

— За наших часів теж говорили про "вільну любов", — з деякою злобою пригадала старша пані.

— О, то я даремне так багато говорила, — більш із жалем, ніж ображено відповіла друга. — Я не була ніколи і не є за вільним від моральних законів коханням. Тисячелітні християнські основи співжиття жінки й чоловіка я вважаю єдиними гід-

ними людини "на образ і подібність Божу". Я тільки хотіла б — вона продовжувала тихо, наче говорила до себе самої — щоб молоді почування розгортались, як квітки до сонця, не придушені холодною рукою розрахунку й облудливості. Вони мають в собі велику силу, що може, вміло плекана, вистачити на ціле довге й плідне життя.

— А невжеж жінки наших часів не переживали великих кохань і не боролися за них?

— О, ви вжили доброго слова: боротись за кохання. Це саме про те я хотіла казати. Ні, ми дівчата з так званих "добрих домів", дівчата пересічної сили характеру, дівчата з почуттям тодішньої "пристойности" — ми не боролися за наше кохання. Це могла робити якась дівчина, що зростала у виїмкових обставинах, та яка в боротьбі з оточенням часто сходила на бездоріжжя. Ми не боролися за наше кохання, ми часто не вміли, навіть, його виявити. А коли прийшло якесь непорозуміння, воно розбивало і нищило все на завжди: наша, так пильно прищеплювана нам амбіція, не дозволяла роз'яснити його в пору. І ми...

Вона урвала, саме бо на зупинку перед готелем з шумом під'їхав трамвай. Жінкам видно було проміж ялиць синявим щабінем вкриту дорогу, куди висипались тепер з трьох невеличких возів купки пасажирів. Вони розлізлися в усі боки, декілька постатей звернуло до готелю.

Вони проходили гусаком, вузькою доріжкою

повз жінок: струнка й елегантна, з обличчям "фам фаталь" дружина інженера, її доня з розтріпаним золотистим волоссям і пташиним личком, добре зложений, але простий з обличчя "магістер" якийсь там наук, присадкуватий і жвавий лікар-спеціаліст, довгий фотограф, що пів дня гніздився зі своїми ляйками десь в інсбруцьких руїнах. На кінці дріботіла, обвантажена торбами, груба фотографова теща. Вона спинилася поруч лавки.

— Що ви дістали? — поцікавилась ревматична дама. — Дають у місті каляфйори?

— І горох, і салату. — підносила вгору свою сіткову торбу прибула. — А ви де реестровані?

Старша пані піднялася з лавки, і вони пішли в готель, жваво розмовляючи про всі можливості нормованого і чорного ринку.

Молодша жінка залишилася на лавці сама. Публіка перейшла, знову стало тихо, тільки в будинку тут і там стукали двері, на балконах з'являлися люди і зникали. Будинок знову наче зазмер. Жінка на лавці звернула погляд на балкон, де стояло раніше тих двоє. Вони все ще були тут, тепер над бар'єром видко було тільки їхні голови, вони, очевидячки, усілися на лавці під стіною. Голова молодої дівчини, відкинута злегка взад, звернена була лицем до широкої панорами між горами, де в молодій соковитій зелені цвіли яскраві цятки веселих тирольських домиків. Він, злегка нахиливши до неї голову, говорив щось.

але сюди не долітав ні найменший згук. Нагло дівчина кликнула голосно: "Тихо!" — і повернула трішки голову. Цей рух вистачив, щоб їх уста зустрілись. Але вона хутко відвернула голову і її сміх прозвучав у дзвінкому повітрі коротко й щасливо. Вони продовжували сидіти мовчки, він дивився тепер услід за її поглядом, волоссям торкаючись її волосся.

Жінці на лавці здалося непристойним підглядати їх кохання, їх щастя. Вона відвернулася. Та саме існування цієї молодої, закоханої пари, що могла дати розквітати своїй любові, сповняло її якимось особливо гарним почуттям. Це було так, наче якась ясна, прозора субстанція, пливучи від них, наповнювала собою простір, викликаючи ніжні, ледве схопні резонанси давно прогомонілих мелодій.

Жінка підвелась і пішла перед себе.

2.

Було після зливної дощу. Дівчата висипались з будинку ліцею на мокру вулицю і розбіглися в усі боки.

На сквері, всьому в молодій зелені, ще з калюжами води на доріжках, де вже відбивалося сонце, зупинилося трое. Дві з них жили на недалекому передмісті, третя звертала вбік міського саду, куди вів її шлях на принципальну вулицю. Вона весело помахала рукою: Допобачення!

— Пам'ятай, Мурка, завтра партія з математики! — пригадала одна з двох, веснянкувата Дарка з фігуркою ефеба.

— Пхе, математика! — видула Мурка рожеві, ніжного рисунку уста, що вкупі з сірими, допитливими очима надавали чару бліденькому личку. — Я не вчу математики, бо й так її не вивчу. А при maturі...

— Е, що Мурці матура! — злобно докинула третя. — У кого батько канонік...

Мурка, що мала вже побігти, зупинилась і гостро поглянула на малу і вже зовсім по-жіночому заокруглену Олю:

— Мабуть, я тільки через мого батька й пролізла до матури! Можливо.

І вона пішла, гнівно стріпнувши темнорусявою голівкою і, на знак протесту, одним рухом зриваючи з голови великого солом'яного капелюха, яким стала вимахувати.

Але в міському саді, що був колись міськими валами і досі носив їх назву, її настрої швидко змінився. Вона йшла під гору широкою алеєю, затіненою старими каштанами. Назустріч їй виїздили няньки з візками, простуючи до лавок, що тут і там висунулись на сонце. Вони зупинялись і розмовляли, недбало похитуючи ручкою візка, де спала дитина. Між деревами перегонялися, ховаючись за грубі пні, хлопчики.

Мурка дихала на повні груди і думала: "Яке

розкішне повітря, і як душно і нудно в клясі!“ Але зразу пригадала, що це всього тільки ще два місяці.

Як эле, що ця війна триває, не хоче скінчитися! До Львова, ні до Відня її не пустять, ні защо. А їх місто з трьома кінами і безнадійною А—Б, та офіцерня, що снується і нашіптує щось дівчатам у переході... як воно все набридло! І навіть хлопці, що приїздять з братом зі стрілецького Коша, також якісь нецікаві, все якісь плоскі жарти, а щоб про книжки, про подорожі, про які вона мріє, про...

Але ось вона вже пройшла базар, метушливу вулицю з жидівськими крамницями, ще один сквер — і тут уже їх обсаджена старими липами вулиця та їх великий будинок.

У великому передпокої їх панської квартири, де все блистить, як у пуделечку, щось незвичне вражає Мурку, вона спочатку не знає, що. А потім вона бачить на стоячій вішалці старшинське пальто.

Ох, зідхає Мурка, буде спізнений обід і довше чекання на солодке, бо обід мусить бути з усякими "шиканами". І вона неохоче бере за клямку дверей до їдальні.

Він стоїть, високий, дуже високий серед кімнати з темними меблями, роз'ясненої квітами у вазах, він стоїть, повернутий до неї плечима, розмовляючи з батьком, що сидить у фотелі під вік

ном. Олена, її старша на шість років сестра, ли-
стує при столі якісь ноти.

Батько звертається до Мурки:

— Знайомся, доню, з паном четарем Г., він бу-
де у нас тепер частим гостем. А це моя молодша,
абітурієнтка, — каже до четаря, і є в голосі ста-
рого консисторського радника з чолом мудреця —
нотка чулої ніжності.

Мурка кидає на канапу капелюх і течку з книж-
ками і чемно підходить до гостя. Він повернувся
і вона бачить, глянувши вгору, подовгате обличчя
блондина з великими, трохи опуклими очима, що
жмуряться в усмішці. Усмішка якась дуже лагідна
й приваблива, на устах, що відкривають довгі,
сильні зуби. Щось сильне й добре промінює з цієї
усмішки, з нього всього, і Мурку обдає чимось
теплим. Усмішка погасає, але вона бачить її ще
й тоді, як він пішов уже (у нього, на жаль, нема
часу скористуватись запрошенням на обід), вона
бачить її у сні і наяві.

3.

Четар Г. став часто бувати в місті, де підготов-
ляв стрілецький концерт в користь Червоного Хре-
ста, і кожного разу він заходив у дім Муркиних
батьків: старша доня мала акомпаніювати на кон-
церті, і він привозив ноти та домовлявся про кін-
цеві спільні проби, він обговорював з батьком
справи залі та плякату і програмки.

Мурка, свідома краси своєї сестри — Олена чарувала своїм напрочуд білим обличчям та темносиніми очима при темному волоссі, Олена була перша в місті елегантка — Мурка прийняла, як невідхильну конечність, що четар закохається в Олену, дарма, що в неї був на фронті наречений-лікар. Одначе, четар завжди жваво схоплювався з місця, коли Мурка більш чи менш випадково забігала в малий вишнево-золотий "сальон" з фортепіаном, де відбувалися музичні консультації, він завжди старався втягти Мурку в розмову і затримати її.

Але Мурка відходила, перед нею була матура, казала вона, і вона йшла в інші кімнати та сиділа там з б'ючим серцем, надслухуючи. Коли ж отворилися двері вітальні й чути було його кроки в передпокої, вона не витримувала, бігла за чимось до кухні і тоді ще раз бачила його, як він домовлявся з Оленою на черговий раз. І чи це випадково, чи зумисне, він не відходив так довго (бо Мурка пробувала згнобити своє дурне серце і не йшла зразу ж), поки вона не з'явилася і він не попрощав її міцним тиском руки та своєю усмішкою, що знову не давала Мурці спати в ті червневі, короткі ночі.

Одного разу, коли Олені треба було піти на засідання Комітету Допомоги Раненому Воякові, де вона була секретаркою, вона дала Мурці доручення "бавити" тимчасом четаря. Мурка чекала його

у вітальні з книжкою, своєю улюбленою "Вікторією". Чи була у виборі лектури якась задня думка? Може. Та вона не була цього свідомо. Але книжка не могла її сьогодні зайняти; вона надслухувала дзвінка.

Він подзвонив о п'ятій і скоро потім увійшов.

— Панна Мурка сама? Яка мила несподіванка, — сказав, галянтно вклонившись і стискаючи подану ручку. — Можна?

Він відсунув низький фотель (вона так схвилювалася, що забула попросити його сідати, але з ним усе було таке легке!) і сів біля неї при столі, де лежали традиційні альбоми фотографій та її розгорнута книжка. Він узяв книжку і глянув на титульну сторінку.

— "Вікторія" Кнута Гамсуна. Гарна книжка. — сказав.

— Це найкраща книжка, яку я читала. — ожила Мурка, — мені здається, що тільки нездійснене кохання може бути таке... таке...

— Поетичне. — докінчив за неї. — Але воно не мусить таким бути, щоб було гарним.

— А однак, воно так є! — сказала авторитетно і зразу спаленіла, засоромившись: вона мусіла здатись йому смішною, коли береться зі своїми вісімнадцятьма роками філософувати про життя і кохання. І, щоб додати ваги своїм словам, докинула:

— Навіть Іван Франко, великий реаліст, каже:

"Найсвятіша любов — освячена розлукою".

— А я думаю трохи інакше, як Іван Франко. Я думаю, що немає нічого кращого й вищого на світі, як сповнене кохання — зв'язок на життя і смерть молодих повновартних людей. Я думаю, що справжнє велике почуття може дати людині силу на великі діла, на високий рівень життя. І може дати те щастя, що досягне в нашій земній обмеженості.

Мурка відчувала, як міцно б'ється в неї серце і, щоб замаскувати своє хвилювання, вона сказала легковажно:

— Те, що ви кажете, звучить, як проповідь. "Земна обмеженість"...

— Я, поза військом, кандидат духовного стану, — сказав четар тоном, в якому Мурка відчула справжню серйозність. Але це відкриття якось неприємно вразило її.

— Невже? — спитала розчаровано.

Їй, що саме переживала роки внутрішнього спротиву проти того, що накладає на духовість будь-які рами, їй, що жила в конвенційності життя жінок того часу і того оточення, і тимбільше шукала волі у духовій сфері, їй здалося чимось відсталим, щоб молода, міцна і здібна людина могла піти на теологію. Що іншого було з нашими батьками й дідами, але тепер...

Вона глянула на нього допитливо. Він дивив-

ся на неї поважним, скупченим поглядом, теж питально піднісши брови.

— Ви не знали? — запитав за мить.

— Ні...

— То це добре, що ви довідалися. Я мусів би вам це сказати. І то не тому, щоб воно визначало невідхильно мій дальший життєвий шлях. Тому, що це показує вам мою життєву настанову. Ви ще дуже молода, але з часом багато з того, що здається вам сьогодні відсталим і обмеженим, набере для вас нового глибокого значення.

Він був наче схвильований, він підвівся і пройшов по кімнаті. Потім він став перед нею і стояв так хвилину, мовчки. І в Мурки вперше зродилося тоді бажання залишитися на все життя у захисній тіні цього великого на зріст і такого іншого від усіх, що вона досі знала, мужчини.

Він сів знову і взяв зі стола альбом та відкрив його навгад, там, де лежала, не вклеєна ще, Муркина остання фотографія в парку. Мурка стояла тут з трохи розвіяним волоссям, безжурно розсміяна, проти неї бо, невидні на фото, були її товаришки, викривлені до сонця, що перегукувалися з нею, щоб її розсмішити.

— О, яка мила і яка правдива! — всміхнувся до знимки четар і запитав: — Можна б мені взяти?

Але Мурка стільки разів чула від матері й сестри, що своєї фотографії не можна давати чужому мужчині, що відрухово заперечила головою.

Він поклав альбом і взяв зі стола її руку, що гралася розтиначем.

— Чому не можна? — запитав довірливо.

Але оце почулися в передпокої кроки і до вітальні увійшла мати. Дрібна, гарна ще пані, вважала, очевидно, непристойним залишати молоденьку доню з офіцером і прийшла, покинувши домашні заняття, "робити гонори дому".

4.

На концерті стрілецьких пісень, що пройшов перед залю, повною добірної публіки з міста й околиці та високих достойників армії, — на концерті Мурка бачила його тільки здалеку: він був дуже зайнятий, він провадив конферанс, він мусів бути скрізь. Однак, через декілька днів мала відбутися стрілецька вечірка. Чи буде він там? — думала Мурка днями й ночами. Думка про те, що вона, всупереч своєму бажанню, відмовилася дати йому свою знимку, не давала їй спокою, і вона марила про те, як вона загладить усе і він... Та чи ж буде він там?..

Мурка мала виступати на вечірці сама, з батьком, старшій бо сестрі, що до війни виїздила з матір'ю на карнавал до Львова, нецікаві були такі забави.

Вона була вдягнута в білу серпанкову сукню з блідорожевою трояндою біля відкритої шиї. Волосся, завите з-заду, збирала рожева бинда.

— Мамо, дивись, яка гарна сьогодні наша Мурка. — аж здивувалася Олена, що занята своєю красою, не встигла добачити юного чару молодшої сестри. — Вона уже зовсім дорослою стає, правда?

Це була перша справжня Муркина вечірка, але, коли вона увійшла з батьком у рясноосвітлену залю, її погляд шукав тільки одного. І шукав надаремне. Його не було, він був такий високий, що вона мусіла б побачити його зразу. І від цього померкли світла, притьмарились кольори туалет, нецікавим став ряд військових під стіною, і пустою повіяло по залі.

Вона танцювала зі знайомими і з товаришами брата, що був тепер на фронті, вона танцювала без перериву — і трохи не плакала з жалю. Аж раптом — вона його побачила: він стояв у дверях, ще в легкій старшинській нагортці, і дивився на неї. О, яке це було невимовне щастя!

Вона не пам'ятала потім, як це було, вона знала тільки, що він держав її в обнятті, і вони кружляли під звуки Штравсового вальса, він держав її близько, а проте якось ніжно, як щось крихке й дороге, лагідно дивився у вічі і тихо говорив щось про неї, таку...

Та хутко в залю зайшов батько, що грав у суміжній кімнаті в преферанса. Була вже друга година ночі, а він обіцяв матері, що о другій годині Мурка — в неї завтра лекції — буде вже дома.

— Чи я не міг би провести панну Мурку? — запропонував свої послуги четар. Батько глянув на нього трохи стурбовано, а потім усміхнувся:

— Моя пані напевне мала б тут щось замітити, але я маю для вас стільки довір'я й симпатії...

Четар шармантно вклонився, і батько, заспокоєний, пішов продовжувати свою "партію".

В гардеробі він помагав їй одягти м'якого білого плащика, він дивився, як вона пов'язувала голову білим серпанком. Вони вийшли під мелодію старого кадрили, що саме починався.

Місто спало під низьким, темним небом, лиш тут і там позначеним зіркою. Їхні кроки чітко лунали в нічній тиші. До будинку, в якому жила Мурка, одному з небагатьох модерних будинків міста, було всього кількасот кроків.

— Яка шкода, що це так близько! — зідхнув четар. — А чи не можна б так піти трохи далі?

— Ні, — сказала Мурка й відчула, що ненавидить саму себе, — не можна.

— На другий тиждень я буду в Стрию, де маю справу, а п'ятого липня приїду сюди. Тоді я зайду за вами і ми підемо кудинебудь, в кіно або до парку, добре?

— П'ятого липня я буду вже по матурі, а тоді зможу піти, куди схочу.

— А схочете, так? — запитав.

— О, цього я ще не знаю, — відповіла Мурка напів-жартома, і знову ладна була вибити себе за

таку негідну гру. Це, вона знала, було мамине: "Ніколи не виявляй чоловікові перед часом, що він тебе цікавить, або, навіть, крий Боже, що ти закохана! Він може посміятися над тобою!"

Вони були вже перед брамою, і він попросив:

— Не дзвоніть ще. Так гарно бути в таку ніч удвох з вами!

Однак Мурка, що витягла була вже руку до дзвінка, вийнято чуючи, торкнула його пальцем. Та зразу ж вона відчувала гострий, аж до фізичного болю, жаль за моментом, що проходив у вічність, щоб ніколи не повернутися.

Чи вона подзвонила? Він не знав. Він стояв перед нею високий і такий якийсь особливо шляхетний у цілій своїй поставі, він наблизився на крок. Коли він нахилився і їх обличчя були близько-близько одне одного, тут же розблиснуло світло: то сторож будинку, напівроздягнутий, з'явився у брамі та став її відчиняти.

5.

У клясі стояв шум, дівчата говорили всі нараз, але над усіма голосами домінував гострий (драматичний, казала Мурка) Дарчин сопрано:

— Я ніколи в світі не напишу польської задачі, я не могла за рік вивчити польської мови, як я ціле життя не чула її в Чернівцях!

Мурка зіскочила з катедри, де держала недавно свою гумористичну орацію і підійшла до Дарки.

— Чи ти з розуму з'їхала? Я ж тобі давно казала, що задачу при матурі я тобі напишу!

Дарка, що стояла в лавці, впала на неї всім своїм тягарем і потягнула до себе Мурку.

— Ти вже стільки понаобіцювала, що я думала... Напишеш? Слово?

— Ну, слово чести. Що тут ще говорити.

До лавки наблизилася Оля. Вона стояла досі при вікні, вговорюючи щось у суху, чорняву дівчину, другу, після Мурки, найкращу ученицю в класі. Вона спитала, провокуючи:

— А мені ти, очевидно, не напишеш задачі, правда?

Мурка глипнула на неї кутком ока:

— Як ти вже наперед знаєш, то пощо питати?

Дарка, щаслива, що позбулася примари матурального завдання, поспішила змінити тему розмови:

— Мурка, ти чудово бавилася на недільній забаві. Хтось тебе навіть, здається, відпровадив додому?

Мурка спаленіла аж під саме волосся, зачесане сьогодні скромно, "від чола".

— О, я вже навіть забула. А ти довго ще залишилася?

— До самого ранку!

— А хто ж такий відпровадив Мурку? — невинно запитала Оля, що вже мала відійти, а тепер зупинилась, настороживши вуха.

— Четар Г., знаєш? Такий дуже високий і взагалі... щось для нашої Мурки.

Оля перекривила голову і лукаво глянула на Мурку. А тоді сказала віднехочу:

— Знаю його дуже добре. Він на-смерть закоханий в мою кузинку, навіть мав стрілятися за неї з одним австрійським офіцером.

— Хто ж це та твоя кузинка? — не могла стримати себе Мурка, в якої раптом спинилося серце. — Я знаю її?

— Не думаю, бо вона не живе тут у місті. Але ти, Дарко, бачила її раз в нашому домі. Правда, яка вона гарна?

— Дуже гарна, — підтвердила Дарка, — але... Та Оля не дала їй продовжувати:

— Він тепер часто туди-їздить зі Стрілецького Коша, майже що тижня.

— Це, може, в Стрию вона живе? — колола себе Мурка словами, як ножами, в саме завмерле серце.

— Так... коло Стрия.

І Оля повернулася до них плечима, пристаючи до гурту дівчат, що зібралися біля суміжної лавки збитою купою, видираючи одна одній якісь фрагменти підручників.

Мурка піднялася також, але зразу ж сіла знову на пульті лавки: її покинули всі сили. Вона розгублено дивилася по клясі й не чула, що до неї говорила Дарка. Раптом якась скажена енергія охо-

пила її. Вона зірвалася й підбігла до катедри.

— Дівчата, — вона гукала на всю клясу, — хто має до мене якісь претенсії нехай каже зараз. Завтра я не приходжу на те спільне вчення. Це якесь божевілля, не наука.

Вони підходили, і вона домовлялася з ними на чергові дні переробляти разом партії літератури та історії, вона погодилася написати ще два матуральні завдання, вона лайала слабодухів, висмівала саму себе за нездібність зробити просту математичну вправу, — а там, внутрі, все рвалося на шматки, все падало у прірву, все плакало й кричало: він кохав іншу.

.....

А потім була матура. Мурка склала її відмінно. дарма, що вона не мала питання з математики, у якій наплутала трохи при таблиці. Але професор, старий, з авторитетом між колегами, педагог, передчасно змазав завдання, кажучи в бік предсідника:

— Вона це знає. Дякую.

Мурці гратулювали, її обдаровували, все було, наче у сні. А вона була нещаслива і ніщо не могло втішити її. Він кохав іншу.

6.

І знову помешкання було повне квітів, темно-рожеві та жовті троянди роз'яснювали веселими плямами чорно-дубову обстановку, і було п'яте

липня, день, якого Мурка чекала колись у радісному піднесенні, а тепер.. .

Вона сиділа на канапі, сама одна в їдальні — дома були тільки мати й служниця, що поралися на кухні. Сто разів Мурка уявляла той момент, коли він з'явиться і вона побачить його розумні очі, лагідну усмішку. І вона сто разів повторяла в думці вивчену розмову, з якої він зрозуміє, що він їй байдужий і нецікавий.

І все було, як вона заплянувала. Він прийшов точно о п'ятій, просто з потягу, як приходив тоді, до концерту. Вона увічливо попросила його сідати. Вийти кудись разом? Ні, в неї нема якось настрою, а втім, усі кіна вона вже бачила, а в парку тепер глітно. Він дивився на неї з непорозумінням, з жалем, з образою. Але вона цього не бачила, граючись трояндою, якій безжалісно обривала пелюстки. Так, їй здавалося, вона на його ж очах обриває пелюстки свого невдалого кохання.

.....

А тимчасом вістки з фронту стали якісь непевні, фронт раптом захитався і став плисти...

Була поспішлива евакуація. Муркина сім'я залишалася дома, тільки батько мусів покинути місто, виїжджаючи на захід.

Місто було повне війська, гармат, вивозили магазини, і вже на передмістях почалися грабунки. Чути було вже зовсім близько гарматний барабанний вогонь.

Мурка стояла в брамі будинку, дивлючись на панцирники, що над'їздили згори вулиці. Невимовно важке почуття здавлювало серце. Отак відходить усе, як відійшло те кохання, світ загородить фронт двох ворожих армій, і не буде чого чекати, чого сподіватись.

Хтось торкнувся її плеча.

— Ви не поїхали? — перед нею стояла Дарка.

— Тато поїхав сам. Мама має досить того року, що ми були у Відні. А мені страшно хотілося б поїхати, вчитись ще, але що я пораджу?

— А що з четарем? — запитала щиро Дарка. — Я знаю, що він був дуже зайнятий тобою.

І вона переповіла розмову четаря Г. з мамою її подруги. Він назвав її сестру Олену "гарною оранжерейною квіткою", а про неї, про Мурку, він сказав: "Це чарівне, розумне дівча, і щасливий буде той, кого вона вибере".

— Дарко, — сказала Мурка, міцно притисши рукою серце, — ти ж чула, так само, як я, від Олі...

— Про ту кузинку і те стріляння? Та це ж була ординарна інтрига, чи просто дурний жарт, я ніколи не думала, щоб ти це взяла серіозно! Я тобі це зразу тоді говорила, але ти мене не слухала.

.....

А через два дні вони були вже тут, козаки у патлатих шапках і вояки у сірих шинелях, що пах-

ли юхтою, — і прийшов рік життя на самій майже лінії фронту. Час-від-часу на місто падали гранати і вбивали людей, але всі хутко звикли до цього і життя пливло своїм звичайним, щоденним порядком, із світом загородженим від Заходу.

А потім прийшла революція, потім були синьожовті прапори над містом і великі надії в усіх серцях. Мурка жила, мучилась, захоплювалася разом з іншими, але раптом, серед ночі вона прокидалася й сідала на постелі: вона бачила його так чітко, він стояв тут поруч і всміхався своєю ладібною усмішкою, злегка опустивши вії на вимовні очі — і вона падала на подушку і плакала, від кохання і від туги. Чи хоч зможе вона колинебудь сказати йому, як дуже, як безмежно його кохає?

7.

Мурка ніколи більш не бачила його. Коли знову рушився фронт і через місто перекотилася мільйонова революційна армія, він був десь на фронті. Він відійшов разом із Січовими Стрільцями в Україну, потім був на Буковині, він був між тими, що перебирали владу у Львові і просто звідтіля попав за драти польського концентраційного табору. І Мурка даремне виглядала його між стрункими старшинами, що залили її місто, тепер столицю молодій державі.

Аж перегодом, коли все скінчилося, коли впали фронти і життя почало шукати собі нових, мир-

них стековищ, Мурка довідалася, що він став монахом. О, не було без того, щоб він не пережив нещасливого кохання, казав його товариш зброї. Він покохав був у Львові дівчину, яка не віддячила йому тим самим...

.....

Та інша не кохала його. А вона сама, вона ніколи вже не могла йому сказати, як його могли кохати, як його кохали. І саме те, ця довічна мовчанка, боліло надівсе.

.....

Її кохали і вона закохувалась, вона була одружена і, інколи, наче б, щаслива. Однак назавжди у неї залишилася невиконана прірва, над якою яснів, вицвітаючи разом з кольорами життя — образ людини з лагідною усмішкою.

.....

В готелі запалювали вже перші світла, коли жінка зі змученим лицем і допитливим поглядом сірих очей входила в готелевий парк. Біля лавки під ялицями до неї добіг фрагмент розмови:

— Я сказала тобі сьогодні вже десять разів. — говорив зм'ягчений почуттям меццосопрано. — скільки ще треба?

— Я міг би слухати цього зранку до вечора, в усіх тонаціях, — відповів молодий баритон. — Скажи ще раз, Роно!

— Кохаю тебе, тонація Е-моль, — відповів мец-цосопрано, і вони засміялися сміхом щастя, що стих нагло в цілунку.

Жінка хутко зійшла східцями вниз і увійшла в будинок.

Готель Лявзерзее, Тироль, 1946.

ПІДСТАРКУВАТА ДАМА

— А що робитимемо з оцим?

Формен показав молодому босові головою на чужинецького робітника, що бгав у челюсті великого преса накопичений на долівці папір, і питально глянув на нього.

Вони стояли мовчки за його плечима декілька хвилин, придивляючись, як кремезний ще робітник з сивавою чуприною незграбно порався з папером і наліг, потім, на велику корбу. Корба була важка й незручна, він натискав на неї вагою всього свого тіла, кожен раз смішно переламуючись у поясі. то в той бік. то в інший

— Він сильний. тільки не вміє працювати, — сказав, відходячи. бос, — можна дати йому ще шансу.

Робітник не встигав. Хлопці, що викручували папір з величезних сувоїв пластичних скатертів, чекали вже, щоб допомогти йому відкрити прес і викинути з нього збиту паперову масу, а він усе ще крутив своєю корбою. О, ті форејнери, що вони робили до цього часу тими руками!

.....

Вдягаючись, останнім, у засміченій недокурками вдягальні, він думав, що так. напевне. почував.

ла б себе стара коняка, коли б їй довелося після довгих років наново стартувати у випередках. І він випереджав колись у житті і випередив багатьох, але це були інші змагання й інша мета. Він на мить побачив себе перед умивальником своєї великої адвокатської канцелярії, як він дає нашвидку останні доручення своєму помічникові, поки сісти у бричку, що повезе його на успадкований по батькові і збільшений власною працею "фільварок", А завтра — передвиборче віче...

Він відчув наглий біль у крижах і присів на дзиглику та сягнув до кишені по цигарку. Так, а все таки, тут було легше, ніж у нічному ресторані. Він затягся димом, але зразу ж його збентежила тиша у гамірливому завжди фабричному будинку. Ні, треба йти, поки не закрили ще й цього, бічного виходу.

На крутих сходах він уже з тугою думав про тишу своєї кімнати від двору, де старе дерево кидало на вікна прохолодну тінь. Раптом він пригадав, що це сьогодні має приїхати та нещасна знайома його господарів, що просиділа п'ять місяців у Бремені, і його охопила якась злість до тієї "докторової", про яку наслухався вже стільки за обідами і при всякій іншій нагоді.

Він минув свою трамваєву зупинку і поплентався попри безконечний ряд цегляних однакових будинків, на низ міста. Десь по дорозі можна буде пообідати в якійсь таверні. Так він уникне, хоч

тимчасом, того знайомства і тієї безконечної розмови про всі деталі морської подорожі і морської хвороби, що чекала б його там напевне. Та ще з такою підстаркуватою дамою!

**
**

Підстаркувата дама виявила себе дуже дискретною, вона аж ніяк не шукала нагоди познайомитись з доктором Горським, вона (можна б було подумати) свідомо уникала зустрічів з ним віч-на-віч. Він декілька разів бачив її плечі, як вона хутко зникала у дверях своєї кімнати, вертаючись з купальні, а востаннє, коли він зайшов по щось на кухню, вона очевидячки виминула можливість знайомства, входячи до суміжної кімнати господині.

Господиня, кругленька й завжди трохи заспана пані Оля, переживала саме революцію у своєму житті: вона покинула свій "партайм" у багатіїв і стала працювати "оперейтером" у светерівні. Тож у неї тепер не було часу цікавитися своїми пожилльцями, і вона покинула варити докторові його обіди. Доктор, зрештою, прийняв це з почуттям вдячності: ті обіди, що відгороджували його від його кімнати і його самоти, стали були йому вже нестерпним тягарем.

Проте, другої з-черги неділі довелося таки познайомитись. Господар, меткий, як в'юн, хоч і немолодий уже кооператор зі Львова, що бував колись у докторовому домі і дивився тепер на нього

з великою дозою домішаної до колишнього респекту зневаги, зайшов до його кімнати і врочисто запросив на обід.

Вони були тут уже обидві, у цій їдальні з рожево-синім лінолеум і блискучими дешевенькими меблями, і доктор Горський підійшов до нової мешканки.

— Як? То ви досі не знайомі? — пані Оля страшенно засоромилася своєї зле виконаної ролі господині.

Доктор, глянувши вперше "дамі" в обличчя, якось оторопів: він наче бачив уже цей чистий овал, ці великі сірі очі, ці уста. Проте, вона нічим не виявила, що знає його, вона глянула на нього холодно-допитливим поглядом і підійшла до стола зайняти своє місце. Ні, це певне, була омана. А втім, яке воно могло мати значення?

За столом говорив сьогодні тільки пан Микола, він одержав кращу, ліпше оплачувану працю у своїй фабриці автомашин і був у чудовому настрої. Доктор відповідав йому півсловами, пані Оля зайнята була подаванням обіду і прикрим галицьким припрошуванням, гостя мовчала. Тільки десь наприкінці обіду, коли господар — мабуть, щоб зробити докторові приємність — став нагадувати його колишнє блискуче становище, вона глянула в його бік якось перелякано, а тоді сказала, звертаючись до господині:

— Знаєте, я дуже рада, що зразу пішла на ті

курси англійської мови, воно допомагає мені навіть при моїх абажурах. І уявіть собі, одержала вчора від нашого вчителя два квитки на концерт симфонічної оркестри, десь у парку. На п'ятницю. Підемо?

Так, вона виявила велику тактовність при цьому нетактовному виступі господаря.

Однак, чи це йому так тільки здалося, чи він, справді, чув уже десь цей милий голос?

**
*

У фабриці стояла нестерпна духота і сморід з розпеченої гуми псував і без того попсоване повітря. Старий Джан збивав своєю мітлою хмару пилу обов'язково перед самим другим сніданком, а паротяги поїздів, що спинялися там, униз, час від часу наповнювали приміщення чорним вугільним димом. Але формен був тепер докторовим приятелем, клепав його протекційно по плечу і хвалив перед босом. А тижнів за два доктор одержав кращу роботу, він краяв велетенськими ножицями сувої пластики на окремі скатертини і носив їх на столи до дівчат, що складали їх та вкладали у коробки. Тепер він заробляв уже більше і міг подумати про те, щоб купити собі убрання й пристойну білизну.

Ще місяць тому він сміявся б був зі своєї амбіції бути краще вдягнутим, він заповзався був у негуванні всього, що приносило йому життя, жит-

тя, що скинуло його на саме дно людського суспільства. Йому, колись першому в повіті елегантності, здавалося несмачним силкуватись на дешеву американську вікендову елегантність. А оце нагло йому стало ніяково ходити таким обідраним.

Він не аналізував своєї нової настанови до справи одягу, він, узагалі, не аналізував нічого. Він не думав про те, чому йому стало недавно неприємно за розгардіяш в його кімнаті, коли, проходячи попри кімнату "підстаркуватої" дами (тепер він думав це окреслення не просто, а в лапках), він побачив старовинним килимом укритий тапчан і квіти у вазі. Він не зупинявся над фактом, що йому було мило, раз чи двічі, зустріти її вранці у коридорі та зійти разом сходами вниз, щоб піти потім кожному на іншу трамваєву зупинку. Він не думав, чому він не лягає уже вдягнутий на своє ліжко і не поринає у свої чорні думки, а стежить за рухом у хаті, наче чогось чекаючи.

Одного вечора пані Оля запросила його, як колись (о, як він злостився тоді!) до вітальні, свого трафаретного "лівінгсруму" з фотелями і канапою, де зібралось товариство. Пана Миколи не було дома, і він мав його заступити. Це були старша пані з розведеною дочкою, що — злобно подумав доктор — розглядалася за новим об'єктом. На щастя, він сам не рахувався, і тому міг недбало слідкувати кутком ока розманіжені манери молоді дами. Вона, очевидячки, нудьгувала. Він нудь-

гував також, хоч — усвідомив це — йому не хотілося вертатись до своєї кімнати. Він здивувався, зрозумівши, кого він чекає.

Коли вона увійшла, переодягнена після праці в легку сіро-синю сукню, йому стало раптом чогось дуже легко на серці. Він підскаочив, щоб підсунути їй фотель поруч із своїм. І, сідаючи, він відчув радість, радість, якої не зазнав уже давно: бути близько з приємною жінкою.

В гаморі розмови про холодильник, що його купили господарі, про будинок, що його збиралися купити знайомі, та про патефон і платівки з найновішими українськими танго, що їх придбала молода красуня, він почув, як його сусідка сказала до нього півголосом:

— Я вже цілком хвора від усіх таких розмов. І подумати, що десь є — навіть тут — ліс, ріка, спокій. А головне, що є десь свіже, чисте повітря! Чи ви також душитесь так у цьому місті?

Вона дивилася на нього, рукою проводячи по чолі і ясному, попелястому волоссі — і знову в його пам'яті щось мигнуло на мить, він наче б пізнав цей рух. Але тендітну нитку спогаду обірвав голос молодої (вона, мабуть, не переносила, щоб хтонебудь звертав увагу на іншу жінку):

— А чому ви, докторе, не були вчора на концерті бандуристів?

— Ви помітили? Дуже вдячний. Просто, не хо-

тілося. — Відповів доктор і звернувся до своєї сусідки:

— Та хіба ви, пані, могли б чекати від такого, як я, чорнороба, будь-яких вимог до життя? Я, просто, приймаю все таким, як воно є. Маю тільки одну ідею: витримати. Ще тільки не вирішив: пощо?

Вона заперечила головою, декілька разів, а тоді сказала, не дивлячись уже на нього, а кудись перед себе:

— Так можна, справді, стати найчорнішим пессимістом. Але — вона на мить спинилася — адже ж ви не мусите сидіти у фабриці... Ви можете вивчити мову, а тоді...

Він засміявся:

— Ще може порадите мені на старості літ піти вчитись у вечірній університет і за років десять-п'ятнадцять стати американським адвокатським аплікантом?

— Чи аж в університет — я не знаю... А проте, я думаю, знання мови при вашій освіті і практиці...

Вона раптово урвала і рвучко підвелася з фотеля. Сказала:

— Ви мені пробачте, це справді, ваша суто особиста справа. Я мушу трохи до жінок...

І вона підійшла до канапи, де не вгавала та сама розмова, що ще п'ять хвилин тому робила її хворою.

**
*

Вони не розмовляли більш цього вечора, проте все змінилося для нього з цього часу. Вранці він прокидався із зовсім новим, бадьорим почуттям, він умивався, вдягався, снідав з однією думкою: вийти з нею разом. Проте, це йому рідко коли щастило зробити. Вона виходила так непомітно, вона наче навмисне вибирала момент, щоб тихо просковзнутись повз його двері, і покинула пристукувати замок надвірних дверей. Невже вона, справді, свідомо уникала його?

Це тільки загострювало його зацікавлення. Взагалі, він набрався більшої цікавості до життя, його не дратували вже так бруд на вулицях і бездушність фабричної праці, маломіщанство господарів і цілого середовища. Він міг тепер помітити прозору синявість вранішнього неба або фіялковий туман над містом, що починає своє друге, нічне життя. Справді, світ не змінився, змінилося тільки його власне соціальне становище. Але невже він не нажився доволі довго і добре на те, щоб могли тепер дивитися на все споглядальним і трохи іронічним поглядом? На все, а насамперед на самого себе? Ця іронія помагала йому тепер в багато чому. Наприклад, він зрозумів уже, що його нова чепурність, його особи і його кімнати, мала своє джерело у тому факті, що тут, поруч із ним жила жінка, що він її недавно у своїх думках називав "підстаркуватою". Він іронічно оглядав у дзеркалі своє — о, не тільки елегантно. на вис-

ках — сиве волосся, своє стомлене, з мішечками під очима, лице чоловіка під шістдесятку, що вперше за свій вік узявся за важку фізичну працю. Він думав про те, що він ніколи не вийде зі становища чорнороба, він, що мав колись у своїх руках золоті ключа до всякого земного "щастя". Невже це могло не викликати іронії, гіркої іронії до самого себе?

**
*

Господарі збиралися на пікнік зі знайомими. Цієї неділі вони не обідали дома, і доктор, вернувшись із церкви, застав помешкання порожнім. Але цим разом він не відчув цієї пустки, як полегші. Він був навіть розчарований, що і його не закликали на ту прогулянку, про яку була мова в коридорі й на кухні вже цілий тиждень. Він спустив жалюзі — сонце стало добиратися й сюди — і, сівши, за давньою таборовою звичкою, впоперек ліжка, роздумував над тим, чим забити довгий недільний день, коли раптом він почув якесь шарудіння в помешканні. Він аж збентежився від того припливу теплого почуття, що звелось в ньому при думці, що й вона залишилася дома — цей шелест міг бути чутний тільки з її кімнати. Він насторожив слух.

Тепер він чув виразно її ходу, легкі, а проте упевнені кроки в її кімнаті, тихий скрип дверей, кроки в передпокої. Схопившись з ліжка при дум-

ці, що вона може вийти, він був уже при дверях і відчинив їх.

Вона була вдягнута в прозору темносиню сукню, що робила її якоюсь зовсім молодою; вона спинилася зчудовано: він загородив їй дорогу до виходу. Сказала, ніяково всміхаючись:

— О, то ви також викрутилися від пікніку?

— Мене ніхто й не збирався на нього кликати, я маю тут занадто погану славу "відлюдка". А ви... пробачте, куди так?

Вона знизнула плечем:

— Власне, як хочете знати, нікуди, Кудись перед себе. Отак, "назустріч сонцю золотому", а насправді — бо сонця маємо й так багато — назустріч прохолоді. І взагалі, я не знаю ще...

Було щось таке миле, таке вічно-жіноче в її безжурному тоні, що він аж задихнувся від думки, якою близькою, зовсім близькою здалася йому ця жінка. І разом з цим, Господи, за усім тим було щось... Він миттю віднайшов свій давній легкий ~~то~~ з жінками:

— Чи не можна б і мені, старому мізантропові, бути свідком і трохи, може, учасником цього безпляного щастя? Я зобов'язуюся довести вас до нього усіма засобами пересування, навіть літаком, якби він трапився десь по дорозі. І...

Він урвав, збентежений поглядом її очей, що дивилися на нього несподівано великі, несподіва-

но ясні — і сумні. Вона проказала стишено, наче говорила до самої себе:

— Це було б цілком, цілком уже пізно.

Вона декілька разів заперечила головою, а потім, знову глянувши на нього, запитала:

— Ви так таки зовсім не впізнали Люсі Несторович? Дурненької дівчинки, що переплакала стільки ночей...

Вона обминула його, остовпілого, і вийшла, тихо зачиняючи за собою двері.

.....

Він сидів, розтрощений, і пригадував. Двадцять п'ять, двадцять вісім років тому... Тоді він був молодим адвокатом на початку своєї кар'єри, вона — дочка декана, чарівне молоде дівча, якому він "крутив" трохи голову. Та він не мав гадки одружуватись, він мав забагато інших справ. Її батьки переселилися кудись у гори, а він хутко забув тих декілька проходів по залитому місячним сьайвом саді, тих декілька цілунків у затіненій диким виноградом альтанці. А тепер? Він кинувся вдягнений на ліжку. Що він був тепер?!

**
*

У фабриці все було по-давньому, тільки доктор Горський працював тепер у "стоку"; він перераховував, значив і експедював коробки та їв свій дружний сніданок за одним столом з форменями. Та тепер усе це не мало ніякого глузду, відколи спо-

рожніла кімната, поруч з його власною: вона виїхала нагло до Нью-Йорку, до приятельки, не попрощавшись. Він сміявся з себе, озброївшись всією своєю іронією, але ця іронія була тепер теж ні до чого.

Потім, одного дня, з ним сталася якась переміна. Він вступив на курси (аж подвійні!) мови, він накупив словників і підручників, він вчився в трамваї, він повторяв слова й цілі речення на фабриці, на сходах, на вулиці. Він схоплювався вночі і перегортав словники. І він заспокоювався: його голова працювала так само добре, як колись.

Через місяців два він записався на курси креслення, пригадав усю свою математику, з якої мав завжди добрі оцінки і свій чистий рисунок. В тому часі він став листуватися з приятелем, що жив у Нью-Йорку і займав там якесь становище в житті громади. А коли проминули й осінь, і зима, і весна — і старе дерево знову стало кидати на його вікно прохолодну тінь, він одного вечора взяв свій диплом у кишеню і валізу в руки й пішов на станцію. Він купив квиток і сів у вагон поїзду, що їхав до метрополії світу.

Філадельфія 1952 р.

КАМІЛЬ О

Камільо підвівся з лежанки, тихо ступаючи проміж блідо-рожевих гладіоль підійшов до вікна, звідки плила музика і таксамо тихо примкнув його. Однак, того було йому ще замало: він не вернувся на своє давнє місце, а пішов широким травником углиб саду. Отут, де довгий живопліт із пнущих кармінових троянд утворював посередині невеличке рондо, тут можна було сісти на низькій кругойдучій лавці і не чути нічого.

Ні, він не міг слухати сьогодні тієї витонченої музики, усіх тих скерцо, вони кожною ноткою зачепляли за кожен з його нервів. Може, це могла б бути музика Баха, що заливає нас, як хвиля вічності, може це міг би бути, навіть, тужливо-скажений темперамент Лістових рапсодій, що, як буря, розмітає на мить наші власні почуття, — чи він знає? Він не знає нічого, він знає тільки, що його опутала одна думка, що вона переходить в *idée fixe*, у якесь божевілля, і що він не звільниться від неї, аж поки її не здійснить. Але ж як він може це зробити? Він, зрівноважений Камільо Ридигер, сорокалітній мужчина, директор поважної суспільної установи і останній із старого, відомого на всю Каринтію австрійсько-італійського роду?

І, насамперед — і важне, власне, може тільки це — як він може зробити це своїй магері? Він не міг навіть уявити, як він мав би почати з нею таку розмову.

Він почув чиїсь кроки на піску і побачив щось біле між високим малинником, що оточував будинок від заходу. Мама була сьогодні в білому, коли він за сніданком цілував їй руку на добридень. Це вона.

Вона надходила, вся ясна у своєму ореолі платиново-сивого волосся, вона йшла своєю все ще пружною гарною ходою, що їй колись виспівували звеличники її краси та її таланту. Тепер вона, минаючи кущі золотистих жоржин, пестливо проводила по них рукою, і він бачив, що вона всміхається йому звідтіля. Слава Богу, вона не чула, як він відгороджувався від її музики, вона не гнівалася. Він підвівся з місця і пішов їй назустріч.

Коли вони сіли, вона сказала, рукою відгортаючи узад пишне волосся, що розвіялося трохи над чолом:

— Який ясний, який прозорий день — перший день твоєї відпустки. Це я так випросила у Сикстинської Мадонни. Ти радий гарному дневі, Камільо?

— Так, мамо, я дуже радий, — відповів Камільо тоном конвенційної ввічливості і відчув, що його неспокій зростає ще від її голосу, від її ласкавости. Він дивився крізь сіткову огорожу на

ряд старих осоко́рів, що позначували шлях, і думав: ще декілька місяців тому він лаявся на тих людей, що снувалися по́під ви́ллою, обриваючи з цвіту звисле галуззя́ дерев, а тепер він дав би незнати́що за те, що б ті люди були ще тут, щоб тут була ще...

Голос матері збентежив його думки:

— Камі́льо!

Він глянув питально в її бік, але зразу ж відвернув погляд. Її очі, трохи опуклі очі мистця вміли читати занадто добре. Схиливши голову, він чекав, що вона скаже. Вона сказала:

— Спочатку, або й узагалі, одне питання: ти переві́рив, Камі́льо, ти насправді кохаєш цю дівчину?

Це було таке несподіване, таке неймовірне, що він схопився з місця. Вона взяла його руку і, притягаючи, примусила його сісти знову. Вона продовжувала тим самим спокійним тоном:

— О, Камі́льо, невже ти думав, що я нічого не знаю? Невже ти міг припустити, що я не бачу, що з тобою діється? Я знаю про все дуже добре. Адже ж очі всіх наших обивателів стежать за тобою. Твої взаємини з дівчиною з малого табору переселених слов'ян — а ти знаєш, як тут ненавидять словінців і посполу з ними всіх слов'ян — ті взаємини мусіли звернути увагу. Я знаю також, куди ти їздив на мотоциклі передучорашнього вечора. Я бачу, в якому ти стані, Камі́льо. А сьо-

годні... сьогодні тебе дратувала навіть моя музика.

Камільо різко повернувся на сидінні, наче хотів схопитися знову, але вона зупинила його рухом руки:

— Ні, Камільо, ти не мусиш відчужуватись від мене. Я можу все зрозуміти. Я не боронитиму тобі твого щастя, якщо це справді воно. Я завжди залишуся для тебе такою, як я є.

Камільо став перед матір'ю навколішки і, як тоді, коли він був малим хлопчиком, сховав лице у складках її м'якої сукні. Вона, як тоді, дуже-дуже давно, любовно гладила його волосся. Вона гладила його, як тоді, коли він плакав від щастя, діставши свого малого коника, або ридав від горя, коли його улюбленця — сестера переїхало авто.

Так вона прийняла його признання, його радість і його турботу цього кохання, і він знав: вона ніколи, що не зробив би він, не дорікне йому ні одним словом.

Нова англійська мотоциклетка йшла тихо й рівно по широкому шосе понад Ізарою, що вилискувала в місячному сяйві. Місячне сяйво заливало гори Караванки по цей бік ріки, скелясті, вигорілі й мертві. Однак, сьогодні ці гори не викликали вже в Камільовій уяві того образу, що, здавалося, раз на завжди був зв'язаний з ними і таксамо зв'язував його життя. Він злегка торкнувся думкою того

спогаду, спогаду про Гельгу, як він несе її, мертву, з гір, але він відчув, що цей спогад був тепер без ніякої сили, мертвий, як вона сама.

Перед ним з'явилися очі, темноблакитні очі з підігнутими вгору довгими віями, чарівні, трошки опуклі, з гострими кутками, уста, а потім дитячий овал і пушок на щічках.

Йй було вже двадцятьп'ять років, він знав це тепер, але тоді, як вона стояла на шляху під осокором і плакала, він прийняв її був за дівчинку. О, вона була горда — та заплакана мала, вона зрозуміла його німецьку мову і тою ж зовсім, зовсім коректною мовою сказала йому щось, обурившись на його запитання, і пішла собі. Одначе, йому шкода було того дівчати, він спинив її: він сказав, хто він — він міг би, може, допомогти?

— О, він — директор закладу забезпечення хворих? Він міг би, може, подбати, щоб її хвору маму...

Камільо, обминаючи на шляху валку військових автомашин, що надїжджали з Італії, виминув у своїх спогадах той шпитально-похоронний період їхнього знайомства, спиняючись на мить на "вигадкових" зустрічах серед старого по-південному погідного цвинтаря, де молоде весняне життя заглушує мелянхолію кипарисів і нестерельників. Вона вже могла всміхатися крізь сльози, а потім і без сліз. А потім, з часом, прогулянки тим самим римським шляхом, а потім малі виправи до

ранне-бароккової церковці з його улюбленими фресками, до оброслих плющем руїн замку февдала, що набирався тут слов'янських земель і підданих, збільшуючи володіння нового римського імператора. Тут Камільо мав нагоду перекопатися про добру освіту його малої приятельки, нагоду довідатись про дім її батька, провінційного адвоката, там, у тій її батьківщині, що була колись провінцією монархії, а потім пішла своїм власним бурхливим шляхом.

Він не казав їй нічого про свої почування, ні не питав про її власні, він навіть не дуже силкувався їх відгадати. Він хотів якнайдовше протягти те перше, несміливе наближення, що він так цінив у взаєминах з жінками. Автім, його все ще жахало те страшне оточення, серед якого вона жила, ті бараки, з яких вона приходила. Ті остарбайтери, що пачкували горілку з Італії, торгували англійськими цигарками і нищили бауерські сади. Йому все ще соромно було признатися, що він цікавиться дівчиною з того табору, який так часто нотувався у процедурах місцевого суду.

Аж, несподівано, вона виїхала; їх перенесли в інший, збірний табір, далеко від міста. Тоді він зрозумів: він був закоханий, по-божевільному, як хлопчик, закоханий, він не міг без неї жити. Яке значення мали всі його розумні міркування, коли він п'янів від однієї згадки про її уста, про її волосся, яких він не торкнувся! Але ж була мати.

що завжди була його найвищим суддею. І оце сьогодні мама, ще навіть не знаючи нічого про її освіту, про її добру кіндерштубе, ще не пізнавши її особливого чару...

Камільо приспівив біг мотору. Його охопив настрій невгавної, кипучої бадьорости.

**

Місто бараків лежало внизу, сповите мрякою, і тільки тут і там цю молошну завісу позначувало світло великого карбідового ліхтаря. Камільо спустився стрімкою дорогою і, в'їжджаючи в головну артерію табору, вже бачив перед собою темні обриси бараків. І, як тоді, коли він уперше опинився був у тому селищі вирваних з ґрунту людей, він відчув якийсь внутрішній спротив. Отак, зігнали сюди з цілої Каринтії людей різних середовищ, різного культурного рівня, пастухів та інтелектуалів, — і все те всякнюло в бараки, зробилося сірим і однаковим, як вони. Як мало важила тут людська одиниця! Та він нагадав, за чим він сюди приїхав, і роз'яснів увесь від думки, що він має вирвати її звідсіля, що він хоче дати їй усе, що має — прізвище, позицію, достаток. Своєї маленькій Ліді! Він скаже їй, що його мати, витончена піяністка знає про неї і прийме її як свою. Це так буде, напевне. Він спинив мотор і зіскочив на землю.

Камільо обійшов білий, більший за інші, шпи-

тальний барак і запустився в одну з бічних вуличок. Він минав бараки, де горіло тьмяне світло слабеньких електричних лампочок і звідки чути було людські голоси. Хтось гостро лаявся, десь жалісно плакала дитина. В якомусь місці він мусів добре нахилитися, щоб не зачіпити головою за білизну, що висіла на дроті впоперек дороги. Він перестрівав чоловіків з насунутим на очі дашком кашкета — це вони, певне, верталися з роботи при дорогах. Але там уже, за цим зламаним, самітним деревом був її барак, її кімнатка з чистенькими, майстерно розшитими скатертинами, з її книжками, куди Камільо встиг уже докинути декілька томиків. О, як це буде, як це буде, коли він...

Стояв перед освітленим, дополовини прислоненим вікном і, тихо приставивши до стіни мотоцикль, хотів узятись за клямку дверей бараку. Однак якимось відрухом інстинкту, що змів за одним махом усі добрі, поколіннями плекані звички, зробив крок до вікна і ступив на колоду, що тут лежала.

Вона... вона не була сама. Там, на вкритому килимком ослоні, сидів поруч з нею молодий чоловік... Він був у якійсь піввійськовій формі — вони продиралися тепер з Італії — він сидів у профіль до вікна, обличчям звернутий до неї, що дивилася кудись перед себе. Камільо вп'ялив у неї очі: він ніколи, ніколи не бачив у неї такого замріяного, такого щасливого виразу. Раптом хло-

пець обняв її. Вона поволі повернула до нього голову...

**
*

Була вже пізня ніч, як Камільо відкривав двері вітальні, де тихо лилася музика. Це була колицька Брамса, що він так любив. Вона продовжувала грати, його мама, тепер у довгій вечеровій сукні, що вона вдягла на свій виступ в англійському військовому клубі, де прощали сьогодні лорда Желіков.

Він підійшов і вона тільки тепер помітила його. Її пальці м'яко спочили на клявішах. Вона підняла на нього очі, але Камільо не бачив цього, опускаючись на підніжок, що стояв тут ще з того часу, як він малим хлопчиком слухав її музики. Він закрив на мить рукою очі, однак він відчув її погляд і відкрив лице. Він стомлено всміхнувся їй і тихо проказав:

— Продовжуй грати, мамо. Я — вже знову тут.

Філадельфія 1952 р.

ВІДГОМОНІЛЕ

1.

У Фольксгартені цвіли троянди. Багрянні кущі, недбало кинуті на муріг, пахли ніжно-солодко, і Володя, вигідно усівшись на лавці, глибоко втягав у себе ті пахощі. Час-від-часу він думав про те, що йому пора б підвестися, підтягти недбало розпущеного пояса і піти до виходу отією жовтою стежкою. Там ще дерева Рінгу, тінь аркадів надщербленого американською бомбою парламенту, а тоді широка, пекучим сонцем залита магістраля Йозефштату, що йде вгору до комендатури на вулиці Альберта. На нього війнуло атмосферою за-порошених шкільних заль із потовченими мікроскопами, з горами папір'я на підлозі, позабиваних ватеркльозетів і довжелезних черг австрійських прохачів у коридорах — і він різко повернувся на своїй лавці.

Тепер він бачив проти себе, за стрункою залізною огорожею, ясно-сірий масив Габсбурзького палацу. Чотири прапори чотирьох союзних держав ворушились у леготі, що надлітав з-над Дунаю. Прапор ССРСР, один із середніх, піднесений трохи вище за останні, час-від-часу розгортав своє велике крило, і тоді червоний колір Володиної

батьківщини закривав на мить білі американські зірки. Це було, немов жива ілюстрація вчорашньої доповіді в клубі: усі сорок вісім штатів ЗДА залила б кров капіталістів, їх змів би з лица землі гнів їх власного народу, якби вони наважилися в свою чергу піти війною на країну робітників і селян.

Війна... Володя міцно стиснув щелепи і стужавів у внутрішній напрузі, як завжди, коли він думав про війну. Отак, із заціпленими зубами він пройшов крізь увесь той жах, він сказав собі, що мусить пережити, і він пережив. Просто з самої зненависти до німців. Німці сцементували їхні лави, німці навчили таких, як він, не тільки страху ради боротись за цю землю, що вони топтали своїми чобітьми. Німці навчили таких, як він, любити свою радянську вітчизну.

Таких як він... Невже він не такий, як усі інші?

Володя неспокійно порухнувся на своєму місці. Він скинув кашкета і по його спотілому волоссі пробіг вітерець. Схотілося посидіти так, приплющивши очі й викинувши з голови всі непотрібні думки. Під повіками рожева ясність наповнюється світючими пунктами, вони миготять і перебиваються — і раптом на цьому фоні виринає обличчя. Воно подібне до Володиного, як він бачить його у дзеркалі, тільки якесь більше, темніше, виразніше. Батько.

Батько. Висока чоловіча силуета, що схиля-

ється над Володею, бере на руки і підносить високо вгору. Батько! Людина, що була зрадником, що хотіла була багато років тому привести на радянську землю німецьких варварів, людина, якої тіль довго лежала на Володиному житті, тоді, як життя інших пливло твердо обрамленим річищем, легше, швидше, упевненіш.

Мати казала... Та що вона знала про великі ідеї, про світові масштаби? А проте, мати... Така м'яка, тепла. Вмерла якось наче випадково, а Володя пішов у притулок, де навчився ненавидіти все, що таїться під одним мерзеним словом "петлюрівщина".

Все те не таке страшне, як було колись, якесь давноминуле, відгомоніле, що пахне чимось уже призабутим, як помешкання цього відсталого цісарського міста, як парадні, зі старих скринь добуті сукні тих бабусь з оксамитною биндою на сухенькій шиї, що сидять при вітринах кав'ярень, попиваючи свою соду.

Зашаруділа під чиїмись ногами ринь, і Володя прокинувся з марення. Це була жінка з дитиною, вона йшла спроквола, дивлячись замислено перед себе. Дівчинка в коротюсенькій спідничці, що ледве прислонює в самій горі худенькі стегонця. Це вони добре голодують тепер, ті палії війни, що личкуються своєю австрійською овечою шкурою. А проте, дітей шкода, а в тієї, що повернула до Володі голівку, хороше дрібне личко і блакитний

погляд. Володя шукає в кишені і простягає маляті червоно-обгорнуту плитку шоколяду. Дівчинка тягне маму за руку і пальчиком показує на Володю. Жінка оглядається — від цього блиснуло чимось блакитним, чимось золотим — вона каже щось дитині і вони йдуть швидко, аж біжать і зникають за поворотом алеї.

"Це навіть досить весело", думає Володя, "в цьому місті, де жінок можна купити за пів буханця сухого хліба".

І, підводячись поволі з лавки, він із нудьгою згадує настирливо-закохану Розмарі та твердо вирішує ще сьогодні добути ордер на нову квартиру.

2.

В бічній кімнаті малого ресторанчика комендатури був уже тільки сам Гриць. Там, у парадній залі, тріскали ще корки від шампанського і дзвінко, розкотисто лунав сміх "тимчасових дружин" майора і капітана, двох звільнених червоною армією "осток", що користувалися тепер усіма привілеями почесних громадян ССРСР.

— Справжнісінькі повії, — сказав Володі в саме вухо Гриць і злобно засміявся.

Катя і Зіна, що жили тепер у комфортних помешканнях "наці", були центром уваги всього офіцерського корпусу — і предметом ненависти всіх червоноармійців, що з них кожен мав свою Міці чи Густі, однак жаден не міг улаштувати їх на їхню і свою власну вподобу.

Гриць узагалі був сьогодні якийсь злий. Володя здогадувався, що воно було не без зв'язку з Грицевою амурною історією. Йому, правда, пощастило було знайти щось зовсім виїмкове: дівчина з Західної України, з якою не треба ламати язика, вона зрозуміє тебе з першого ж разу. Хто вона така? Ну, просто, дівчина, вивезли, мерзота, на роботу, а тепер вона хоче, при першій можливості, вертатися на батьківщину. Яка? Надзвичайна, чарівна! Познайомився з нею випадково на вулиці, а тепер вона приходить вечорами працювати у трофейних магазинах. Щоразу Гриць обдарує її то парою-другою "модельних" черевичків, то костюмчиком, то сувоєм крепдешину. Все те треба добре ховати, проходячи повз вартового біля воріт, і Маруся відходить кожного вечора грубшою, як прийшла. А проте, відходить сама: завжди вона зуміє висковзнутись у момент, коли Гриця зупинять справи, старшини, що привозять жінок вибрати щонайкращі речі, рапорт, чи контроль.

Все те пригадує тепер Володя і бачить із Грицевого вигляду, що щось таки трапилось, щось недобре. Він знає, що Гриць не в силі мовчати. І справді, Гриць говорить.

Учора він довідався про все. Ця Маруся підло оббріхує його: у неї двоє дітей, а її чоловік, німецький запроданець, есес, пропав на фронті. Це йому вона так зберігає вірність! Все те діло ви-

явила вчора Грицеві австріячка, що живе з Марусею по сусідству.

Гриць відхиляється на бильце кріселка і спорожнює чарку. Розповідь наче спорожнила його від усієї злості, він дивиться кудись перед себе посоловілими очима, і у Володі таке враження, що він тут же, зразу, заплаче від горя.

Тепер Володина черга спалахнути гнівом.

— А ти, Грицю, ганчірка з твоєю Марусею, от що я тобі скажу! Та тепер, брат, зберися у жменю. Твою Марусю, вкупі з її всім кодлом — у комендатуру. Там її повчать, як обманювати дурне червоноармійське серце, а дома вирощувати собаче насіння німецьких прихвостнів.

— Тихше, Володя, тихше! — кинувся до нього переляканий Гриць. — Нас можуть почути, а тоді...

— А що там тоді! Скажеш просто, як тебе підвела, як бажала наче б допомагати нам і вертатися на батьківщину (не бійсь, вона в мишачу нірку сховалася б, як би їй прийшлося вертатись!) — і як ти, нарешті, розшифрував її. А тепер хочеш допомогти владі накрити цю гидь. От, зразу ж після обіду і ходім просто до майора. Він хороший малий і зрозуміє все.

— Ти з глвзду з'їхав, Володя? — шепотів схвильовано Гриць. — Ти знаєш, чим воно пахне? Це ж зв'язки з контрреволюцією! Автім... — він на хвилинку спинився, а потім проказав ще тихіш: — мені її шкода. Ну, чого ти витріщився? Хочеш

знати? Я її кохаю. Я знаю, що це по-дурному, що це, навіть зрада партії і уряду, а проте...

Він раптово урвав і рвучким рухом ухопив Володину руку на столі. Він усім тілом повернувся до великої вітрини і Володя, йдучи за його поглядом, побачив золоту гирю волосся жінки, що схилилася над маленькою дівчинкою, застібуючи черевичок на худенькій ніжці. Через мить вона підвелася і глянула просто в шибу.

Це було, як течія освіжливої води у літню спеку, погляд цих понадміру великих, волого-блакитних очей, що дивилися здивовані, перелякані. А тоді вона різко повернулася і, як там у парку, хутенько побігла, тягнучи за собою дитину.

Володя глипнув на Гриця — і в нього не було вже ніякісінького сумніву. Гриць усе ще дивився у вікно з виразом напруги біля гарних хлоп'ячих уст. І у Володі зникло бажання продовжувати розмову. Він сказав недбало, наче мимоходом:

— А втім, те, про що ми говорили — твоє власне діло. Роби, як сам знаєш.

І він нетерпляче подзвонив ножем об тарілку, кличучи кельнера. Йому пора було починати варту.

3.

Над містом стояв сіро-фіолетовий присмерк, і тільки ще там, у далекій перспективі широкої міської магістралі жевріла довга смужка неба. Вона меркла з кожною хвилиною, і хутко небо спопе-

ліло до тла. Місто стало розпливатися, зливаючись з небом, і ще за мить будинки, дерева, прохожі стали нереальні, як фантоми.

Раптом, в один уламок секунди вулиця розблиснула на всю свою довжінь золотими кулями електричних ліхтарів, і від цього небо стало глибоко-синє, з темними, аж чорними обрисами будинків на ньому.

Володя зідхнув вільніше. Йому вже з довшого часу заважало щось думати, він сам не знав що, а в цей антракт між днем і ніччю він почував себе дивно розгубленим. Він усвідомив, що пройшов уже досить далеко вниз вулицею, шукаючи потрібний йому провулок.

Стояв біля будинку, де у двох вищих поверхах уже горіло світло. Будинок був останнім у сліпій вуличці, що її замикав якийсь садок. Володю обкинуло чимось теплим, знайомим, наче він опинився на Хрещатинському провулку в Києві. Йому аж боляче було згадати, що за декілька тижнів вони мають вибратися з цієї округи, залишаючи її клятим "єнкі". Ну, дурниці, думає Володя, надшуючи гудзик дзвоника. Над Дунаєм буде ще краще, а покищо поживемо тут.

Аж хвилин через п'ять внизу будинку відкрилося темне вікно і з нього висунувся огрядний жіночий торс. Та він зразу ж і зникнув, вікно застукнулося.

— Гарний початок, — сказав до себе вголос

Володя. Мабуть, подумав, наші хлопці погуляли тут неабияк. Він притис дзвінка і держав його.

Вікно трохи відхилилося і жінка спитала у щілину:

— Вас волен'с гір?

Володя підійшов, помахав у повітрі ордером на помешкання і став вияснити своєю ламаною німецькою мовою, чого йому треба.

Жінка сказала щось і він зрозумів слово "дольмечер". Вона показала рукою на вищий поверх, це, значить, вона відтіля приведе когось. І вона сховалася знову.

Володя вернувся до воріт будинку і чекав. Він уже зовсім не хвилювався: він знав, що раз він зачепився, він не відійде уже без нічого. І, власне, чого йому відходити? Він залишиться ночувати, а завтра перевезе свої речі. Він побачив в уяві милу, затишну кімнату, з чистою постіллю, а думка про те, що він позбудеться — чи то в нього, чи може більш в його американські консерви закохану — Розмарі, робила його майже щасливим.

У підсінні ще темно, щось довго не видно тієї з її перекладачем. О, луснули якісь двері, щось шарудить по сходах, і на вулицю падає крізь за склену браму ясна смуга світла. Ідуть.

Він бачить їх, як вони спускаються сходами вниз, — грубелезна сторожка і поруч з нею...

Він усе ще стояв перед відкритою брамою і дивився на неї, струнко-повну в чорному обтис

лому халатику та у виступцях на босих ногах. Він бачив усе якось дуже рельєфно, він не проминув навіть краплинок води на правому виступці — вона, певне, тільки вийшла з ванни... І ці ніжні, знайомі, забуті пахощі... Все те нагадувало якийсь сон.

Вона запитала ясным голосом чітко і просто:

— Чого ви хотіли?

Несподівано для себе самого Володя вдарив "під козирьок" і відповів:

— У мене ордер на кімнату і я мушу сьогодні ж переїхати сюди. Квартира — він глипнув на папірець — номер вісім.

Тепер він дивився їй в обличчя (йому чомусь здалося, що він знає її дуже-дуже давно) і він бачив, що вона здригнулася від несподіванки. Вона сказала, затинаючись:

— Це... це моє помешкання. Я живу в цій кімнаті й кухні з моєю матір'ю і... і моїми двома дітьми.

І за хвилину вона докинула твердіше:

— Нам ніколи не дадуть іншого помешкання, ні ваша комендатура, ні австрійська поліція. Ви... ви Грицевий товариш, правда? Я бачила вас сьогодні з ним.

Ці останні слова так збентежили Володю, що він не зразу зміг відповісти їй. Але тут же його вхопила злість. Він сказав, проціджуючи слова:

— А вашого чоловіка немає там з вами, га? Пішов, сволота, помагати німцям воювати Советський Союз, зрадник проклятий!

Вона стояла перед ним уся пополотніла, і в цьому безкровному обличчі її очі ставали двома озерами сліз. Однак вона приплющила на мить повіки й не дала сльозам сплисти по щоці. Глибоко віддихнувши, наче рішаючись на все, вона сказала поволі, чітко вимовляючи:

— Мій чоловік загинув. Чи у вас не вміють шанувати смерти. І ще, щоб ви знали, хоч ви ніколи не зрозумієте цього: він не був зрадником. Він вірив, що бореться за Україну. І він за неї загинув.

Раптом, наче б хтось прорвав перед ним завісу, Володя пригадав той запах, прадавній і завжди гостро-свіжий, запах чебрецю. Він яскраво-ясно побачив зелену лісову галяву і старий дуб, де вирізано мініятюрного хрестика. Він чує доторк її руки, м'якої і теплої, вони збирають чебрець і несуть його на маленьку горбовинку під дубом. На батькову невідому могилку. За Україну...

Володя був уже на вулиці, сам не знаючи, як він там опинився. На повороті хтось спинив його. У світлі ліхтаря він побачив нафарбовану жінку і почув слово: "Брот". Він механічно сягнув до кишені і простяг їй коробку цигарок. Він поспішив далі. Його кроки лунко вистукували в тиші порожньої вулиці невідомий марш відступу. Звідкись, із самих глибин, підсувалося щось під горло і застрягло там. Невимовна туга сповнила його всього.

Філадельфія 1951 р.

НОТАТНИК

Березень 1955 року.

Я знаю, що воно смішне, а проте я буду це робити: буду нотувати мої думки, щоб домогтися їх упорядкувати. Те, що зі мною діється, не є добре.

У мене — депресія. Я читав колись про таких людей, але я цього не розумів. Воно лежить на грудях важким тягарем, як щось цілком матеріальне. Коли воно найде на мене, я не можу зробити без зусилля волі жадного поруху — дедалі життя стає нестерпне. Усе мене дратує: гуркотіння вантажників, скрегіт трамваїв, людські щораз інші обличчя і постаті на вулиці — їх різnorodність, замість притягати увагу, викликає відразу, просто фізичну.

Я не вмів би сказати, звідки й коли воно взялось. Зовнішньо, власне, все повинно було б спричинитися до того, щоб я був — коли не вдоволений, то, принаймні — спокійний. Я пройшов уже найнижчий щабель емігрантських пристосувань, залишив за собою брудні таверни, де мив посуд, і безнадійні шпитальні коридори, де шукав легшої роботи. Тепер я працюю в картотеці великого рисувального закладу. Хлопчаки — креслярі та їх помічники — називають мене "деді", а їх почат-

ковий протекційний тон змінився, слава Богу, на байдужість. У мене тепер зовсім можливе помешкання, я роздобув декілька речей з обстановки, що нагадують мені добру стару Європу; я маю знову кілька добрих картин і трохи книжок. І, навіть, півангорську кицьку, зовсім подібну до тієї, що була дома.

Кицька — ще єдина може поправити трохи мій настрій. Коли я вертаюся з праці додому, як звір до свого лігва (саме таке враження у мене, мені ще найкраще у моїх чотирьох стінах), вона не йде мені назустріч, вона навіть не стрибає зі свого вигідного місця на фотелі, а тільки піднімає голівку і дивиться на мене своїми розумними очима. Я відчуваю тоді, що вона розуміє мене, як ніхто на цілому світі. Я підходжу, гладжу її м'яке хутерко і говорю до неї. Я кажу:

— Так оце, Туся, ми відбули щасливо ще один день.

Кицька, це єдина істота, що я з нею, поза працею, розмовляю. Я покинув ходити на засідання — котрогось дня я напевне задушив би був якогось із тих пустоголових балакунів. Моїх господарів я майже не бачу: я просмикуюся повз їхні двері, щоб їх не зустрічати.

Мої господарі! Часом я думаю, що вони є теж однією з причин моєї депресії, тих двоє добре відгодованих людей у "власній хаті" з "власним автомобілем". Вони — наче персоніфікація того

стандарту, що я найгірш ненавиджу тут, в Америці. До того, у них малий хлопчисько, що тільки підстерігає, як би дірватися до моєї кицьки і встругнути їй якусь штуку. Вчора він певне був би задушив її, якщо б я не надійшов був упору: вистачило, щоб я випустив її на п'ять хвилин у двір.

Боже, які то все дурниці, що я тут пишу! У мене депресія — і ніщо не може цього змінити. Що спільного мають із цим мої смішні господарі або їх недоумкуватий син?!

Найгірше те, що в мене болять тепер очі (я надриваю їх у моїй картотеці) і я не можу читати.

Квітень.

Я довго не вертався до цього записника, думав його знищити. Але я таки мушу контролювати мої думки, ачеї же воно охоронить мене від того найгіршого, чого я ще можу боятись.

Мене раптом почали мучити сні. Я не пам'ятаю, коли мені щонебудь снилося — я стомлював себе читанням, поки засинав над ранком; а ото я почав бачити сні, ясно, як наяві.

Знову ми були в Дрездені, серед пожежі, все валилося на голову, а потім я стояв, як тоді, над розтрощеним трупом Марії, і поруч мене стояв Юрко.

Я прокинувся облитий потом і довго не міг заснути. А коли я заснув, десь над ранком, я йшов з Марією нашим лісом, над головами шуміли де-

рева і видно було проміж гущавину заграву надвечірнього сонця. Ми йшли мовчки — я ніколи не вмів гуторити з нею, як вона цього завжди так бажала.

Вона спинилась і сказала, як тоді, колись:

— Ти не вмєш жити з другою людиною, тебе цього не навчили.

Я не сплю вже і все ще бачу її сумні очі. Потім я думаю про Юрка. Чому я не вмів жити також і з ним? Чому я не сказав тоді, як він відходив: "Пам'ятай, Юрчику, що в мене тільки один ти!"

Добре. Все те так було. Все те скінчене і цього не можна змінити. Земля крутиться далі і я, десь на другій півкулі, кручуся разом з нею. Ще і ще трохи. Тимчасом дожив атомової доби, дожив часу, коли не знати чи завтра існуватиме світ, що ми його ще хоч трохи розуміємо.

І який глузд у тому, що я знову переживаю ці давні справи, або в тому, що я так неврастенічно реагую на моє нове довкілля, взагалі на життя?

А я реагую, як хвора жінка. Вчора, наприклад, я трохи не рвав волосся з голови, коли той самий хлопчисько, що мучить мою кицьку, верещав під небеса, як його знову били. Ці побої відбуваються з деякого часу систематично, кожного вечора, і воно доводить мене до божевілля.

Липень.

Я був у знайомого лікаря. Він порадив мені

поцікавитися жінками. Адже ж мені всього тільки п'ятдесят років! Чи мені не відомо, який це дає стимул до життя?

Мені відомо, принаймні теоретично. Я знаю, наприклад, що турки часто кінчать самогубством, коли вони тратять чоловічу силу. Проте, я вийшов від лікаря глибоко вражений у моїх почуттях.

Мене не навчили виявляти любови. Але мене навчили шанувати жінок — я завжди більше боявся моєї матері, як мого батька, дарма що він був пострахом для всіх побережників і браконьєрів. Я не здатний ні до того, щоб ще раз одружатись (сама думка про це здається мені злочинном), ні до того, щоб у мимолетному зближенні з жінкою шукати забуття чи втіхи.

Я подумав у цьому місці про нещасну істоту, що приїхала з першим транспортом нових переселенців і живе на третьому поверсі нашого будинку. Сіра людина з сірого світу, Мар'яна якась там "енко", як написано на її поштовій скринці.

Моя депресія знову лягла мені на груди всім своїм тягарем.

Ні, я таки, певне, збожеволю.

Декілька днів пізніше.

Вчора сталася дивна пригода. Коли я вернувся з праці, під моїми дверима сидів хлопець моїх господарів; він не ворухнувся, а тільки підняв голову і дивився на мене. Де я бачив цей погляд? Я

напружено думав — і пригадав мого малого сестера, що йому дерево переламало хребет.

Він дивився на мене і раптом сказав:

— Моя мама вмерла.

— Що? — я аж скрикнув. Я ж бачив її ще цього ранку, як вона котилася до виходу.

Він повторив, як маніяк:

— Моя мама вмерла.

Я уважливо приглянувся до нього. Ні, в нього не було нічого з матолка — дрібне лице з парою бурих очей, опукле чоло під чорною чуприною. Я суворо сказав:

— Що ти верзеш? Я бачив твою маму...

Але він підскаочив, як мала ранена рись, і закричав:

— Ви не бачили моєї мами! Ви ніколи не бачили моєї мами! Вона лежала на столі в бараку, а потім її взяли і закопали в землю.

Я не знав, що питаю його, аж почув свій запит:

— А твій тато?

— Мого тата вбили німці.

Я відрухово погладив його по голівці — він здригнувся як почув мою руку, наче від удару.

— Юрку!

Це його кликали: він зірвався з місця і стрімголов полетів сходами вниз.

Вночі мені снився мій Юрко з розхристаними, кривавими грудьми.

Ще в липні.

Я починаю розуміти ситуацію. Я бачив мою господиню — вона сподівається дитини. Так, це аж востаннє, в останніх місяцях почалися ці побої. Панство, з дозволу сказати, взяли собі хлопця, втративши надію на власні діти, а тепер... Вчора увечорі я чув, проходячи повз їхні двері, як вона пищала:

— Іди мені зараз спати! Досить надоїв уже за весь день, ти, приبلудо!

На другий день.

Я весь тремчу ще від злоти. Той хам, мій господар, робив екзекуцію над хлопцем так довго, що я не втерпів, побіг і постукав до його дверей. Удари й крики тривали далі. Я почав валити у двері кулаками. Раптом все втихло — двері з розмахом відкрилися. Він стояв переді мною червоний і засапаний, двоє набіглих кров'ю очей дикого кабана дивилися з-під лоба, наче він зараз мав кинутись на мене.

Я запитав, ледве стримуючи себе:

— Що тут діється? Як ви смієте знущатися так над дитиною?!

Він відкрикнув мені:

— Ви не маєте права вмішуватися в мої родинні справи! Відійдіть!

Він хотів затріснути мені перед носом двері,

однак я встиг уже всунути між них голову і повз його плечі глянув до кімнати. На стільці, біля фортепіана дрижало в спазмах плачу півоголене хлоп'яче тільце.

Я відчув, що цілком готовий тут же вбити його. Але, ще раз стримавши себе всім зусиллям волі, я тільки перепитав:

— Ваші родинні справи? Навіть, якщо б ви були батьком цієї дитини, вас треба було б віддати під суд. А так... Пощо ви взяли цього хлопця? Щоб його закатувати?

— О, — сказав він недбало, відступаючи від дверей, — я бачу, що ви в курсі справи. Так, ми були такі наївні, що взяли його, те советське насіння, а тепер він руйнує нерви моєї дружини. Моєї вагітної дружини! Ви зрозуміли. Ну, отже...

— Я зрозумів, що ви — невідповідальна каналія, — сказав я йому і додав, відходячи: — Я не залишу цього так, будьте певні!

Він крикнув мені навздогін:

— Можу подарувати вам його, хоч би й зараз! Чудовий матеріал на сина!

Під моїми дверима, коли я підійшов нагору, стояла жінка з третього поверху. Вона дивилася на мене великими переляканими очима, а потім нагло схопила мою руку і потиснула її.

— Дякую вам, дякую за малого, ви гарна людина, — вона сказала і хутенько побігла нагору.

Я ввесь ще тремчу від злости. І разом з цим

в мене вступила якась скажена енергія. Я не можу сидіти в кімнаті, я вибігаю на вулицю — подорозі надслухую — в будинку тихо.

Чи я, справді, не збожеволів уже? Чому світ видається мені раптом таким ясным, наче свіжо вимитим? Я ніколи не бачив його таким повним кольорів.

Вересень.

Я ліквідую моє помешкання — і натрапив на ці записки. Хотів, було, кинути їх на купу папір'я, що його зараз понесу на смітник, а потім завагався. Ще раз перекинув ці листки, розглянувся по кімнаті...

Я ліквідую моє помешкання, а в садку хатини, що я купив, чекає мене Юрко, граючись з кицькою. Я всміхаюся, згадуючи, як він сказав мені:

— І як це ти, такий розумний, не здогадався, що я душив тоді так Тусю з любови?

А вчора він сказав, дивлячись на мене поглядом молодого собаки, що запрошує вас на прогулянку по лісі, не маючи великої надії, щоб ви його послушали:

— А може ми так узяли б до нашої хати ще ту... Мар'яну? Вона така сама на світі!

Смішний хлопчина. Мені добре з Юрчиком, і я не хотів би нічого змінити в нашому житті. Але завтра його народини (його метрика, що я вирвав з лабет тих людей разом з ним, показує,

що йому буде завтра сім років) — завтра його народини, і ми нарвемо в нашому садку золотисто-іржавих жоржин і понесемо їх Мар'яні. Він уміє потрапити до її нового помешкання, бо бігав до неї ще звідсіль.

Це буде, мабуть, найбільш атракційний з моїх дарунків для нього.

Филадельфія 1956 р.

З М І С Т :

	стор
В'ядук	5
Міська дівчина	25
Помилка доктора Варецького	41
Вічне світло	58
Передача	66
Образ над прірвою	76
Підстаркувата дама	102
Камільо	115
Відгормоніле	124
Нотатник	135

Se terminó la impresión de este libro en
15 de Junio de 1963, en los Talleres
Gráficos "Champion", c. Mercedes 2163/67,
Buenos Aires..

IMPRESO EN LA ARGENTINA

PRINTED IN ARGENTINA

